

Bektaşiliğin Tarihsel Konumu, İnanç ve Kültür Tarihimizdeki Yeri
Historical Position of Bektashism, its Place in Our Faith and Culture History

Fahri Maden

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Alevi Bektaşî
Kültürü Anabilim Dalı

Assoc. Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli University Institute of Postgraduate Education
Department of Alevi Bektashi Culture, Ankara/Türkiye

E-posta: fahri.maden@hbv.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8529-9165

Yasemin Aktaş

Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans
Mezunu.

M.A., Ahi Evran University Institute of Social Sciences Department of History

E-posta: yasemin.aktas@hotmail.com,

ORCID ID: 0000-0001-9018-7953

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makale / Research Article

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış-Aralık/Winter-December

Geliş/Received: 13 Temmuz /July 2023

Kabul/Accepted: 04 Kasım/November 2023

Yayın/Published: 30 Aralık/December 2023.

Atıf/Cite As

Maden, Fahri-Aktaş, Yasemin. "Bektaşiliğin Tarihsel Konumu, İnanç ve Kültür Tarihimizdeki Yeri". *Demokrasi Platformu Dergisi*, (2023), 12/39, 169-212.

İntihal/Plagiarism

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi ve intihal tespit edilmemiştir. /This paper was checked for plagiarism. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Fahri Maden-Yasemin Aktaş)

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Fahri Maden % 55 Yasemin Aktaş % 45

Web: <https://www.demokrasiplatformu.com/dergi>

e-mail to: demokrasiplatformudergisi@gmail.com **Publisher** Serkan Yorgancılar, Ankara-Türkiye.

Öz

Hacı Bektaş Veli, 13. yüzyılda Horasan'dan Anadolu'ya gelmiş ve Sulucakaraöyük'e yerleşmiştir. Burada kurulan dergâhta yetişen babalar ve dervişler Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve fetihlerde görev almışlardır. Fetih öncesi kolonizatör dervişler olarak iskân siyasetinin bir parçası olarak Anadolu ve Rumeli'de tekkeler açmışlardır. Böylece tarihi boyunca Bağdat'tan Arnavutluk'a, Mısır'dan Budapeşte'ye kadar Bektaşilik üç kıtada tekkelere sahip olmuştur. 16. yüzyıl başlarında Osmanlı yönetimi tarafından Hacı Bektaş Veli Dergâhı (Pirevi)'nin başına getirilen Balım Sultan, tarikatı teşkilatlı bir yapıya kavuşturmuştur. Bir takım sosyo-ekonomik sebeplerle çıkan Kalender Çelebi isyanı nedeniyle kapatılan Hacı Bektaş Veli Dergâhı 1551'de faaliyetlerine yeniden başlamıştır. Bektaşiler özellikle Yeniçeri Ocağı'nın manevi eğitimini üstelendikleri için 19. yüzyılın başlarına kadar bir istikrar dönemi yaşamışlardır. Ancak 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması üzerine Bektaşilik de yasaklanmıştır. Bu tarihte tekkeleri kapatılan ve yıktırılan Bektaşilerin İstanbul'daki ileri gelen temsilcilerinden idam edilenler ve sürgüne gönderilenler olmuştur. Bir taraftan da Bektaşilik aleyhine yapılan olumsuz propaganda sebebiyle Bektaşiler bir var olma mücadelesi içerisine girmişlerdir. Bu ortamda 19. yüzyılın ikinci yarısında faaliyetlerine yeniden başlayan Bektaşiler Türk inanç, kültür ve edebiyatın silinmez izler bırakmışlardır. Osmanlı fetihlerinde büyük roller oynayan Bektaşiler Birinci Dünya Savaşı ve Türk Milli Mücadelesi'nde vatan savunmasında da ön saflarda yer almışlardır. Bu çalışmada Osmanlı arşiv belgelerinden hareketle Bektaşiliğin tarihi serüveni, 19. yüzyılda yaşanan yasaklılık süreci ve Bektaşilerin mücadeleleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Kültürü, Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli, Yeniçeri Ocağı, 1826 Bektaşî yasağı.

Abstract

Haji Bektash Veli came to Anatolia from Khorasan in the 13th century and settled in Sulucakaraoyuk. The fathers and dervishes who grew up in the dervish lodge established here took part in the establishment and conquests of the Ottoman Empire. As colonizer dervishes before the conquest, they opened lodges in Anatolia and Rumelia as part of the settlement policy. Thus, throughout its history, Bektashism has had lodges on three continents, from Baghdad to Albania, from Egypt to Budapest. Balım Sultan, who was appointed as the head of Haji Bektash Veli Dervish Lodge (Pirevi) by the Ottoman administration in the early 16th century, gave the sect an organized structure. Haji Bektash Veli Lodge, which was closed due to the Kalender Celebi rebellion due to some socio-economic reasons, restarted its activities in 1551. Bektashis experienced a period of stability until the beginning of the 19th century,

Maden, Fahri-Aktaş, Yasemin. Bektaşiliğin Tarihsel Konumu, İnanç ve Kültür Tarihimizdeki Yeri.

especially because they undertook the spiritual education of the Janissary Corps. However, after the Janissary Corps was abolished in 1826, Bektashism was also banned. On this date, some of the leading representatives of the Bektashis in Istanbul, whose lodges were closed and demolished, were executed and exiled. On the other hand, Bektashis have entered into a struggle for existence due to the negative propaganda against Bektashism. Bektashis, who resumed their activities in this environment in the second half of the 19th century, left indelible traces on Turkish belief, culture and literature. Bektashis, who played major roles in the Ottoman conquests, were also at the forefront of defending the homeland during the First World War and the Turkish War of Independence. In this study, the historical adventure of Bektashism, the period of prohibition in the 19th century and the struggles of Bektashis are discussed, based on Ottoman archive documents.

Keywords: Turkish Culture, Bektashism, Haji Bektash Veli, Janissary Corps, 1826 Bektashi ban.

Giriş

Alevilik-Bektaşilik inancı ve kültürü, İslamın Türkler arasında yayılmasıyla ortaya çıkan ve Türk kültürüyle aynı temele dayanan ayrılmaz bir bütündür. Ehl-i Beyt-i Rasullullah'ın ve cümle Horasan erenlerinin çabaları sonucu Türklerin İslamiyeti kabulüyle birlikte Allah-Muhammed-Ali inancı, sevgisi ve öğretisi Orta Asya Türk kültürü ile birleşmiş, böylece Hz. Peygamberden başlayıp Hz. Ali ile devam eden, On İki İmamlar yoluyla Ahmet Yesevi'ye ve oradan Hacı Bektaş Veli'ye ulaşan manevi silsile Alevilik-Bektaşiliğin omurgasını oluşturmuştur. Bu cümleden olarak Alevi ifadesi Hz. Ali'ye sevgiden ve ona bağlılıktan, tevella ve teberrâ etmekten, Bektaşî tabiri ise Hacı Bektaş Veli'ye tabi olmaktan neş'et etmiştir. Bu itibarla gerek Hz. Ali, Oniki İmamlar, Ahmet Yesevi ve gerekse Hacı Bektaş Veli yaşamları ve örnek hayatlarıyla Alevilik-Bektaşilik'te simge şahsiyetlerdir. Bu zatlar her yönüyle fikirleri ve yaşantılarıyla örnek alınan ve taklit edilen önderlerdir. Elbette ki asırlar içerisinde Alevilik-Bektaşilik ocağından yetişen sayısız örnek şahsiyet vardır. Başta On İki İmamlar olmak üzere Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş Veli, Baba İlyas, Balım Sultan, Pir Sultan Abdal ve daha niceleri tarih boyunca Alevilik-Bektaşilik okulunun yetiştirdiği; nasihatleri, sözleri ve nefesleriyle yaşayan ve hâlâ diri olan o yüce gönüllerdir. Alevilik-Bektaşilik denildiğinde o abidevi şahsiyetler akla gelmektedir.

1. Hacı Bektaş Veli ve Bektaşiliğin Ortaya Çıkışı

Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Müslümanlaşmasında önemli bir rol oynamış olan manevi serçeşme Hacı Bektaş Veli, 1209 yılında Nişabur'da dünyaya gelmiştir. Ahmet Yesevi halifelerinden Lokman Perende'nin nezaretinde zahiri ve batını ilimleri tahsil etmiş, daha çocuk yaşta pek çok kerametleri zuhur edip *Velayetname*'nin dışında bir Mevlevi eseri olan *Menâkıbü'l-Arifin*'de de pek çok kerameti anlatılmaktadır¹. Doğum ve vefat tarihleri konusunda ihtilaf söz konusu ise de 1291 tarihli bir vakıf kaydında Hacı Bektaş Veli'den "merhum" ve "kuddise sırruhu" şeklinde bahsedildiği dile getirilerek onun bu tarihte vefat etmiş olduğu kabul edilmiştir². Ancak bu tarihin 1300'lerin başlarına da getirilebileceği tartışılmıştır.³ Osmanlı dönemine yetişip yetişmediğinden ziyade herhangi bir Osmanlı hükümdarıyla görüşmesi konusu da ihtilafıdır.⁴

13. yüzyılın ortalarına doğru Horasan'dan dört bin kilometrelik yolu katederek Anadolu'ya gelen Hacı Bektaş Veli bugün ismi Hacıbektaş olan Sulucakaraöyük (Karayol)'e yerleşmiş ve vefat edinceye kadar burada faaliyet göstermiştir. *Makalat* adlı eseri ve diğer eserleri Hacı Bektaş Veli'nin Kur'an ve Hadis ilimleri yanında hakikat ve marifet bilgisine sahip, Hakk'ı tanıyan bir insan-ı kâmil olduğuna işaret etmektedir. Besmele Tefsiri'ni bilhassa halkın anlaması için Türkçe kaleme aldığını dile getirmiştir. Yakîn ilmini elde etmiş bir gönül eri olan Hacı Bektaş Veli sözünü ettiğimiz eserlerinde insanın hangi makamlardan geçerek Tanrı'ya ulaşacağını detaylı bir şekilde anlatmış, "Gönül padişah-ı âlem Tanrı'sının nazargâhıdır. Gönül ile Çalab (Allah) arasında hicab (perde) yoktur"⁵ diyerek insanın gönlünü yüceltmıştır. Ayrıca Hz. Ali'den gelen bir hakikati şöyle ifade etmektedir: "Bir kimse Hz. Ali'ye sordu: -Ya Ali, taptığın Tanrı'yı görür müsün? Hz. Ali şöyle cevap verdi: Görmesem tapar mıydım?"⁶ Hacı Bektaş Veli ile başlayan bu nihayetsiz Hz. Ali sevgisi ve muhabbeti 20. yüzyılda kadar tüm Alevi-Bektaşiler arasında terennüm edilerek günümüze ulaştırılmıştır. 1909 yılında *Divan*'ı neşredilen Mehmet Ali Hilmi Dede baba'nın;

¹ Eflakî Ahmed, *Ariflerin Menkıbeleri*, C. I, trc. Tahsiz Yazıcı, Ankara 1963, s.411-414.

² Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976, s.203.

³ M. Fatih Köksal, "Hacı Bektaş Veli'nin Ölüm Tarihi Hakkında", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 98, Haziran 2021, s.11-40.

⁴ Aşıkpaşazâde Hacı Bektaş Veli'nin herhangi bir Osmanlı hükümdarıyla görüşmediği fikrindedir. *Aşıkpaşazade Tarihi*, İstanbul 1332, s.205.

⁵ Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, İstanbul 2010, s.105.

⁶ *Makâlât*, s.102.

Aynayı tuttum yüzüme

Ali göründü gözüme

Nazar eyledim özüme

Ali göründü gözüme

Hilmi gedayi bir kemter

Gözüm görür dilim söyler

Her nereye kılsam nazar

Ali göründü gözüme

nefesinde de bu sevgi ve muhabbet zuhur etmiştir⁷. Hilmi Dede Baba bu nefesi söylerken muhtemelen Kul Himmet'ten etkilenmiştir.

Hacı Bektaş Veli-i Horasani, 13. yüzyılda Moğol istilasının ve türlü iç karışıklıkların milli ve manevi birliği, dirlik ve düzeni bozduğu sırada Anadolu'ya gelerek "bir olalım, diri olalım" düsturuyla gönülleri birleştirmiştir. Böylece Horasan'dan Anadolu'ya taşınan Alevilik-Bektaşilik inanç ve düşüncesi, Ahmet Yesevi'nin huzurunda kadın-erkek bir arada Müslümanlığı kabul eden pek çok Türkmen göçebeler tarafından Orta Asya Türk kültürünü de beraberine alarak halk İslamı olan Alevilik-Bektaşilik inancını meydana getirmiştir.

Alevilik-Bektaşilik inancı temelde Hz. Ali sevgisi, Kerbela şehitlerinin yüceltilişi ve yası, On İki İmamların hatıralarının yaşatılması, Ehl-i Beyt'e bağlılık, erenlerin yatır ve mezarlarına gösterilen hürmet ve saygı gibi pek çok hususu bünyesinde barındırmaktadır. O kadar ki bu inanç Anadolu ile sınırlı kalmamış, Baba İlyas ve Hacı Bektaş Veli'nin yoldaşları, hâldaşları ve halifeleri Sarı Saltık, Hacım Sultan, Kızıl Deli (Seyit Ali Sultan), Akyazılı İbrahim Sultan, Otman Baba, Sersem Ali Baba, Kaygusuz Baba, Geyikli Baba, Abdal Musa, Şahkulu Sultan ve yüzlercesi vasıtasıyla Rumeli'ye ve pek çok coğrafi bölgeye yayılmıştır. Alevilik-Bektaşilik tarihinin temel başvuru kaynakları arasında yer alan *Vilayetnâmeler* bu zatların efsanevi mücadeleleri ve menkıbeleriyle doludur. Bu eserler okunarak Alevilik-Bektaşilik inancı, tarihi ve değerleri hakkında fikir edinmek mümkündür.

⁷ Bedri Noyan, *Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Divanı*, İstanbul 1989, s.565.

Alevilik-Bektaşilik inancının temeli ve esası Allah, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve On İki İmam sevgisi ve bağlılığıdır. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya*'sında Bektaşilerden "Hz. Ali'ye ve Âl-i Rasûl (Ehli Beyt)'e ve Eimme-i İsna Aşar (On İki İmam)'a teveccühleri ziyadedir... Hacı Bektaş Veli'nin Muhammed ve Ali'den ayrı olmadığına kânidirler." şeklinde söz etmektedir⁸. Yine Alevilik-Bektaşilik inancında Vahdet-i Vücut düşüncesi hâkimdir. Bu düşünce tüm mevcudatta Hakk'ı görme ve müşahede etme temeline dayanır. Buna göre Bektaşiler yetmiş iki millete aynı gözle bakarlar. Kâinatı ve mahlûkatı Hakk'tan gayrı bilmezler ve görmezler.

Bektaşilik terbiyesini "incinme-incitme" gibi iki kelimeyle izah etmek mümkündür. Hacı Bektaş Veli *Kitâbü'l-Fevâid* adlı eserinde Bektaşi dervişinin bu terbiye metodunu düstur edinmesi gerektiğini şu veciz ifadeyle anlatmaktadır: "Gerçek derviş odur ki, kimsenin kendisini incitmesinden kırılmaz. Yiğit olan odur ki, kırılmaya. Kırılmaya lâyük olanı da kırmaz."⁹ Bektaşilerin kendilerini incitenleri dahi incitmemeleri Hz. Peygamberin üzerine hayvan işkembesi bırakanlara karşı sabır ve hoşgörüsüdür.¹⁰ Fakat Alevilik-Bektaşilik düşüncesinde "incinme-incitme" düsturunu da yanlış anlamamak gerekir. Bu düşüncede haksızlıklara ve zulme karşı bir teslim oluş ve boyun eğme söz konusu değildir. Hz. Ali "Haksızlıklar karşısında eğilmeyiniz", buyurmuştur.

2. Bektaşiliğin Coğrafi Dağılımı

Bektaşilik ortaya çıktığı dönemden bugüne kadar dört kıtada tekkelere sahip olmuştur. Bu geniş coğrafya Anadolu, İstanbul, Balkanlar (Trakya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan, Romanya, Arnavutluk, Makedonya,¹¹ Macaristan, Bosna-Hersek), Mısır, Adalar (Kıbrıs, Girit, Rodos, Midilli), Suriye (Halep, Şam), Arabistan (Mekke), Irak (Bağdat, Kerkük, Kerbela, Necef, Kazimiye), İran (Tebriz, Hemedan, Nihavend, Kazvin) ve Amerika'dır.

Bektaşi tarikatının Piri Hacı Bektaş Veli, manevi işaretle ve görevle Anadolu'ya geldiğinde yerleştiği Sulucakaraöyük'te bir tekke tesis etmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin vefatından sonra onun manevi eğitimden geçen Kadıncık Ana bilgilerini Abdal

⁸ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. I, haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, İstanbul 1990, s.401.

⁹ Hacı Bektaş Veli, *Kitâbü'l-Fevâid*, İstanbul 2011, s. 447.

¹⁰ Pir Sultan Abdal bu durumu şu dizelerle dile getirmiştir: "Turablık cümlemin başı/Daim çiğnenmektir işi/Üstüne atarlar leşi/İncinme gönül incinme". Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal: Yaşamı ve Bütün Şiirleri*, İstanbul 1996, s.371.

¹¹ Makedonya'da Pirlepe şehrine bağlı Kanatlar köyünde hâlâ Bektaşilik erkân ve adabıyla yaşamaktadır. Aziz Altı, "Makedonya'da Bir Bektaşi Köyü: Kanatlar", IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı (18-20 Ekim 2018), C. I, Ankara 2018, s.67-89.

Maden, Fahri-Aktaş, Yasemin. Bektaşiliğin Tarihsel Konumu, İnanç ve Kültür Tarihimizdeki Yeri.

Musa'ya aktarmış, Abdal Musa'nın faaliyetleriyle Bektaşilik inancı ve düşüncesi Batı Anadolu, Rumeli ve Mısır'a ulaşmıştır. Abdal Musa'nın faaliyet gösterdiği 14. yüzyılda hem Bektaşilik yayılmış hem de Hacı Bektaş Veli Tekkesi genişleyerek bir külliye halini almaya başlamıştır. Bu zaman zarfında Hacı Bektaş Veli'nin türbesi yanına meydanevi, aşevi, kiler evi, mihmanevi, ekmek evi, Üçler Çeşmesi ve Arslanlı Çeşme, Çilehane, Kırklar Meydanı gibi ilave binalar (türbe ve avlularla birlikte 20'den fazla birim) inşa edilerek dergâh bir külliye haline gelmiştir. 13. yüzyılda tesis edilen tekke yapılarından günümüze ulaşan tek yer Hacı Bektaş Veli tarafından kullanılan "Kızılca Halvet"tir¹².

Bektaşilik ilk olarak Anadolu'da yayılmış, Hacı Bektaş Veli'nin halifeleri ve tekkesindeki dervişler etrafa dağılarak yeni tekkeler açmışlardır. Hacı Bektaş Veli Tekkesi'nde manevi eğitim aldıktan sonra dervişleriyle Bursa'ya gelen Abdal Musa, sırasıyla Aydın, Denizli ve Teke sancağında faaliyetlerde bulunmuş, Fenike ve Elmalı'da da tekkeler tesis etmiştir¹³. Abdal Musa'nın bu tekkeleri açtığı dönemde, Eskişehir'de Seyyid Battal Gazi Tekkesi de faaldi. Böylece Aşıkpaşazâde'nin vurguladığı gibi 15. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında Hacı Bektaş Veli yoluna bağlı çok sayıda mürid ve muhib yetişti¹⁴.

Abdal Musa ve onun ardından gelen şeyhler döneminde Bektaşiliğin teşekkülü devam etmiş,¹⁵ Balım Sultan'ın merkez tekke şeyhliğinde bulunduğu 1501-1516 yıllarında tarikatın teşkilatlanması gerçekleşmiştir. Bu sebeple Hacı Bektaş Veli'den sonra Bektaşiliğin en etkili ve yetkili postnişini Balım Sultan olmuştur. Balım Sultan Bektaşilikte ayin ve erkân itibarıyla yenilikler yapmış, erkânname hazırlayıp "mücerredlik" usulünü yazılı hale getirmiştir¹⁶. Balım Sultan'ın uygulamalarıyla Hacı Bektaş Veli Tekkesi diğer Bektaşi tekkeleri üzerinde otorite haline gelip, tarikat köylere kadar uzanan, örgütlü ve sistemli bir teşkilat halini almıştır. Tüm bu faaliyetlerinden dolayı Balım Sultan tarikat içerisinde "pir-i sani (ikinci pir)" ve

¹² 800. Doğum Yıldönümü Anısına Hacı Bektaş Veli, Ankara 2009, s.51-52.

¹³ Ramazan Uçar, *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektâşilik (Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma)*, Ankara 2006, s.27, 41-47, 54-60; Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. II, haz. Z. Kurşun-S.A. Kahraman-Y. Dağlı, İstanbul 1996, s.31, 406; Salih Çift, *Bursa'da Bektaşî Kültürü ve Ramazan Baba Dergâhı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1995, s.48.

¹⁴ *Aşıkpaşazade Tarihi*, s.205.

¹⁵ Hacı Bektaş Veli sonrası Bektaşiliğin oluşum ve gelişimi hakkında detaylı bir değerlendirme için bkz. Harun Yıldız, "Hacı Bektaş Veli Sonrasında Bektaşiliğin Oluşum ve Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Türk Kültürünü Mayalayanlar: Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Ahi Evran Özel Sayısı)*, İzmir Aralık 2021, s.491-510; Halil İbrahim Bulut-Harun Yıldız, *Alevilik Bektaşilik Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, Bilay Yayınları, Ankara 2021, s.107-148.

¹⁶ Fuad Köprülü, "Hacı Bektaş Veli", *İA*, C. II, İstanbul 1997, s.462.

“gerçek kurucu” olarak bakılmıştır. Yine Balım Sultan’ın postnişinliği döneminde Hacı Bektaş Veli Tekkesi, Yeniçeriler ile Balkanlardaki akıncı beylerin de maddi destekleri sayesinde birçok yeni yapı inşa edilerek genişletilmiştir¹⁷.

Balım Sultan’ın çabalarına 16. yüzyılın başında teşkilatlı bir yapıya kavuşan Bektaşilik başta Anadolu olmak üzere Osmanlı coğrafyasında hızla yayılmış, büyük ve popüler tarikatlardan biri haline gelmiştir. Anadolu’nun dört bir yanında tekkeler birbiri ardına açılmıştır. Bilhassa Batı Anadolu’da yoğunluk kazanan Bektaşî tekkeleri yirmiye yakın vilayette tekkelere sahip olmuştur. 19. yüzyılın başlarına kadar Anadolu’nun batısında Bektaşî dergâhları kayda değer bir sayıya ulaşmıştı. Tekke sayısı Saruhan sancağında 24 iken Bursa sancağında 25, Karahisar-ı Sahip sancağında ise 31 idi. Bu tekkelerin çoğu Manisa, Kütahya, Uşak, Gönen, Yenişehir, Gördek, Gördes, Palamut ve Demirci kazalarında yoğunlaşmıştı. Evliya Çelebi’nin 17. yüzyılda yalnızca üç tekkenin ismini verdiği Eskişehir ve çevresinde, 19. yüzyıla gelinceye değin tekke sayısı on bire ulaşmıştı¹⁸. Ayrıca Anadolu’da Kocaeli, Balıkesir, Aydın, Uşak, Isparta,¹⁹ Burdur, Denizli, Aksaray, Niğde, Konya,²⁰ Antalya, Çorum, Osmancık,²¹ Amasya, Merzifon,²² Ankara, Tokat, Yozgat, Kayseri, Malatya, Kırşehir, Maraş, Bitlis, Erzincan, Erzurum ve Van’a kadar Bektaşilik yayılmıştı.

1826 öncesi Anadolu’da 200’den fazla Bektaşî tekkesi faaliyetliydi. Aynı dönemde tüm Osmanlı coğrafyasında yaklaşık 90 Mevlevihane olduğu düşünüldüğünde Bektaşiliğin sadece Anadolu’daki bu mevcudiyeti dikkat çekmekteydi. Fakat Anadolu’daki bu Bektaşî tekkelerin bir kısmı ya küçük bir zaviye şeklinde ya da vakıf malı olmayan bir türbeden ibaret durumdaydı. Bazıları ise harap haldeydi²³.

¹⁷ 800. Doğum Yıldönümü Anısına Hacı Bektaş Veli, s.52.

¹⁸ BOA, MAD, 9771, s.94-95, 97; Konya Şer’iye Sicili, nr.71/F-31, s.90; VGMA, Defter nr.235, s.216; Surayya Faroqhi, *Anadolu’da Bektaşilik*, İstanbul 2003, s.59-60, 207.

¹⁹ Isparta Eğirdir’deki Sureti Baba (Baba Sultan) Tekkesi için bkz. Aziz Altı, “Baba Sultan-Sureti Baba Zaviyesi”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 46, Nisan 2019, s.26-36.

²⁰ Konya ve çevresinde Bektaşî tekkeleri hakkında bkz. Ahmet Taşğın, “Dediği Sultan ve Menakıbı: Konya ve Çevresinde Alevi Bektaşî Ocaklarının İzleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 66, Ankara 2013, s.213-238.

²¹ Osmancık merkez olmak üzere çok sayıda bölgede türbe ve makamı bulunan Koyun Baba hakkında bkz. Ahmet Taşğın, *Horasandan Balkanlara Ulaşan Eren Koyun Baba ve Menakıbı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2017.

²² Amasya ve Merzifon’da Bektaşî tekkeleri için bkz. Harun Yıldız, “Amasya Yöresi Örneğinde Alevî/Bektaşî Kültüründe İnanç Merkezleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IV, Sayı 16, Kış 2011, s.471-480; Surayya Faroqhi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir Kent Ereninin Hayat Hikâyesi: Merzifonlu Piri Baba”, çev. Harun Yıldız, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 18, Yaz 2001, s.119-140.

²³ BOA, MAD, 9771, s.94-100; Faroqhi, a.g.e, s.59-60.

Maden, Fahri-Aktaş, Yasemin. Bektaşiliğin Tarihsel Konumu, İnanç ve Kültür Tarihimizdeki Yeri.

Bektaşiliğin hızlı yayılışı Anadolu ile sınırlı kalmayıp kısa zamanda Rumeli'ye de sıçramış, birbiri ardında bu bölgede de tekkeler açılmıştır.²⁴ Rumeli'de ilk tekkeler Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerini Balkanlar'a taşıyan ilk kişi olan onun halifelerinden Sarı Saltuk tarafından açılmıştı. Sarı Saltık, Osmanlı Devleti kurulmadan önce Dobruca'da faaliyet göstermişti²⁵. Sarı Saltık'ın Babadağı'ndaki ve Edirne'ye bağlı Babaeski'deki tekkeleri 17. yüzyılda canlı bir inanç merkezi ve aynı zamanda birer ziyaret yerleriydi²⁶. Dobruca'daki tekke Karadeniz'in hemen kıyısında, Kaligra adlı mağaraların yakınında bulunuyordu. Evliya Çelebi, Karadeniz'deki seyahati sırasında bir fırtınaya yakalanıp, canını zor kurtardıktan sonra bu tekkeye sığınmıştır. Evliya Çelebi'nin böyle bir kaza sonrası sekiz ay gibi uzun süre Kaligra Sarı saltık Tekkesi'nde kalması, ora hakkında detaylı bilgiler toplamasına olanak sağlamıştı. Verdiği bilgilere göre bu tekkeyi Dobrucalı Ali Muhtar yaptırmış, yazlık ve kışlık iki meydan odası dışında bu tekkenin çok sayıda hücresi ile o dönemde 100'den fazla "ilim ve fazilet ehli" Bektaşî dervişi vardı²⁷.

Rumeli'de ilk Bektaşî tekkelerinden biri Sultan I. Bayezid döneminde Rumeli'de fetihlere katılan, Abdal Musa'nın halifelerinden Seyyid Ali Sultan tarafından 1385 yılında Dimetoka'da kurulmuş, "Kızıldeli Tekkesi" ismiyle de anılan bu tekke hem Bektaşî tarikatının büyük tekkelerinden olmuş hem de Rumeli'deki Bektaşîliğin merkezi konumuna gelmiştir²⁸. Demir Baba, Durbali Sultan, Balım Sultan ve Sersem Ali Baba gibi Bektaşîlik tarihinde çok önemli yeri olan babalar bu tekkede yetişmiş, Bektaşîliği Rumeli'nin diğer bölgelerine ulaştırmışlardır²⁹.

Batova'da Akyazılı Sultan (v. 1525)'ın tekke ve türbesi Evrenos Gazi ve Mihaloğulları'ndan Arslan Bey tarafından yaptırılmıştı. 17. yüzyılda bu tekke sahip olduğu geniş tarla ve korularında çok sayıda hayvan yetiştiriliyordu. Ayrıca o dönemde tekkede ilim ve irfanla meşgul yüz kadar derviş vardı³⁰.

²⁴ Rumeli'de 17 ve 18. Yüzyılda Bektaşîliğin yayıldığı coğrafya ve tekkeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Aziz Altı, *Balkanlarda Bektaşîlik XVII-XVIII. Yüzyıllar*, La Kitap Yayınları, Ankara 2019, s.79-365.

²⁵ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009, s.855.

²⁶ Evliya Çelebi, a.g.e, C. II, s.26; Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. III, haz. haz. S.A. Kahraman-Y. Dağlı, İstanbul 1999, s.271.

²⁷ Evliya Çelebi, a.g.e, C. II, s.72, 74-75.

²⁸ Rıza Yıldırım, *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi*, Ankara 2007, s.150.

²⁹ Hüseyin Abiva, "Balkanlar'da Bektâşîlik Genel Bir Bakış", *Keşkül*, çev. Elif Eda Karagöz, Sayı 22, Bahar 2012, s.56-57.

³⁰ Evliya Çelebi, a.g.e, C. III, s.198-199; Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. V, haz. haz. Y. Dağlı- S.A. Kahraman-İ. Sezgin, İstanbul 2001, s.53.

Arşiv kayıtlarından elde edilen bigilere göre 18. yüzyılda Balkanlardaki Bektaşî faaliyetleri daha da yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Çirmen sancağında 17 büyük tekke açılmıştır³¹. Edirne başta olmak üzere bu sancakta Babaeski, Hasköy, Ferecik, Kırkkilise, Mekri, Keşan, Gelibolu, Tekfurdağı, Yeni ve Eski Zağra, Hayrabolu, Cisri Mustafa Paşa, Sultanyeri, Akpınar, Havsa ve Çöke'de birbiri ardına tekkeler faaliyete geçirilmişti³². Balkanların merkeze uzak bölgelerinde de tekkelere rastlanıyordu. Niş şehrinde Köprübaşı ile Belgrad'da bağlar içinde birer tekke mevcuttu³³. Lipova'da da bağlar içinde bir tekke vardı. Yine Eğri'de 70-80 kadar dervişe sahip Baba Sultan Tekkesi bulunuyordu³⁴.

Osmanlı Silistre vilayetinin ise özellikle Yenipazar, Vidin, Eskicuma, Deliorman, Şumnu, Hazergrad, Rusçuk, Köstendil ve Niğbolu sancakları onlarca Bektaşî tekkesiyle adeta çepeçevre sarılmıştı³⁵. Evliya Çelebi'nin şahitliğine göre 17. yüzyılda Bosna-Hersek bölgesinde de Bektaşîlik yayılmıştı³⁶. Bosna'da açılan Bektaşî tekkelerini bölgeye göç eden Türkler ve Arnavutlar ayakta tutmuştu³⁷. Hersek'te Çayniçe'deki Gazi Murat Baba Tekkesi şehre nazar bir konumdaydı³⁸. Pirepol kasabasında da bir tekke vardı. Yine Hersek'e bağlı Foça'da Bayezid Baba Sultan Tekkesi bağlık ve bahçelik bir mevkide olup tekke binası ve müstemilatı gayet büyüktü³⁹.

Avrupa yönünde en uzak Budin'de Bektaşî faaliyeti dikkat çekiyordu. Bölgenin fethinde faydaları görülen Gül Baba'nın türbe ve tekkesi bağ içinde ve gayet mamur haldeydi⁴⁰. Gül Baba Türbesi her zaman bir ziyaret yeri özelliğini muhafaza etmişti⁴¹. Gül Baba'ya ilave olarak Budin'de Hızır Baba ve Baba Miftah adlı iki tekke daha tespit edilmiştir⁴².

³¹ BOA, HAT, 294/17515-A.

³² Siddık Çalık, *Çirmen Sancağı Örneğinin'de Balkanlar'da Osmanlı Düzeni (15-16. Yüzyıllar)*, Ankara 2005, s.120-127, 144.

³³ Evliya Çelebi, a.g.e, C. V, s.188-189, 197, 199.

³⁴ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. VII, haz. Z. Kurşun-S. A. Kahraman-Y. Dağlı-İ. Sezgin-R. Dankoff, İstanbul 2003, s.67-68; Evliya Çelebi, a.g.e, C. V, s208-209.

³⁵ BOA, C.EV, 214/10691; BOA, MAD, 9772, s.262-263; BOA, C.EV, 214/10691; BOA, C.MF, 96/4756; BOA, C.EV, 132/6594; BOA, MAD, 9771, s.6.

³⁶ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. VI, haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-İbrahim Sezgin-Robert Dankoff, İstanbul 2002, s.293.

³⁷ Erik Cornell, "Bosna Bektaşîliği Üzerine", *Alevi Kimliği*, çev. Bilge K. Torun-Hayati Torun, İstanbul, 2003, s.13.

³⁸ Evliya Çelebi, a.g.e, C. VI, s.253-254.

³⁹ Evliya Çelebi, a.g.e, C. VI, s.249, 256.

⁴⁰ Evliya Çelebi, a.g.e, C. VI, s.134, 148-154.

⁴¹ József Molnár, *Macaristan'daki Türk Anıtları*, Ankara 1973, s.14.

⁴² Evliya Çelebi, a.g.e, C. VI, s.148, 150, 153.

Maden, Fahri-Aktaş, Yasemin. Bektaşiliğin Tarihsel Konumu, İnanç ve Kültür Tarihimizdeki Yeri.

Evliya Çelebi, Mora ve İnebahtı'da da Bektaşi tekkelerine rastlamıştı. Mora Vostişçe'de az sayıda dervişi olan Ali Baba Tekkesi deniz kıyısına çok yakın mesafedeki mesire yerindeydi. İnebahtı'nın Bihor kasabasındaki tekke ise bağlar içinde bulunuyordu⁴³. O dönemde Teselya Yenişehir'de Bektaşiliğin "âlim ve şairlere kadar" tesiri vaki idi⁴⁴. 17. yüzyılda Selanik ve Serez (Siroz)'de Bektaşilik oldukça faal tekkelere sahip olup Selanik merkezinde Kara Baba, Süleyman Baba, Vardar'da Bayezid Baba, Cafer Baba, Bayram Dede ve Siroz'da Kande Gazi tekkeleri vardı⁴⁵.

Rumeli'de Bektaşiliğin yoğunlaştığı en önemli bölge Arnavutluk'tu. İslamiyet'i kabul eden Arnavutların büyük çoğunluğu Bektaşiliğe bağlanmıştı. Arnavutluk'ta Bektaşiliğin alt yapısı Osmanlı'dan önce Sarı Saltık Sultan tarafından oluşturulmuştur⁴⁶. Bununla birlikte Bektaşiler, II. Murat'ın seferleri sırasında Yeniçerilerle birlikte buralara gelip tekkeler kurmuşlardır. Yemin Baba, Kasım Baba ve Piri Baba, II. Mehmet döneminde Arnavutluk'ta faaliyetlerini yoğunlaştırıp bir sonraki padişah zamanında bölgede pek çok tekke kurmuşlardır⁴⁷. Ayrıca Bektaşiliğin Arnavutluk'ta zemin bulmasını ve yayılmasını sağlayan faktörlerden bir diğeri II. Bayezit döneminde bazı Kızılbaş toplulukların Safevi taraftarlığı bahanesiyle Rumeli'ye sürgüne gönderilmeleidir. Franz Babinger Anadolu'daki Bâtîni-Şii (Alevi-Kızılbaş) gruplardan Mora ve Arnavutluk'a sürgün edilenler olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte Bektaşiliğin Arnavutluk'taki varlığını 1530 tarihine götüren Richard Busch-Zantner gibi araştırmacılar da vardır⁴⁸.

Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Arnavutların yaşadığı bölgede beşten fazla tekke olduğunu haber vermekteydi⁴⁹. Bektaşi tarikatının hoşgörülü yaklaşımı, Hıristiyanlığa yakın bazı uygulamaları ve halk dinini temsil eden nitelikleri Arnavutları etkilemişti. Bektaşilik özellikle Güney Arnavutluk'ta yayılmıştı. Hasluck'a göre bölgede Bektaşiler Müslüman nüfusun onda dokuzu kadardı⁵⁰.

⁴³ Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. VIII, haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-İbrahim Sezgin-Robert Dankoff, İstanbul 2003, s.129, 132-133, 277.

⁴⁴ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. V, haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, İstanbul 2006, s.189; Teselya'da Bektaşilik için önemli bir tekke olan Durbali Baba Tekkesi hakkında bkz. Aziz Altı, "Yeni Bulgular Işığında Durbali Baba Tekkesi (19 ve 20. Yüzyıllar)", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi (2021 Yılı-Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı)*, Nevşehir 2021, s.148-161.

⁴⁵ BOA, MAD, 9773, s.73; BOA, MAD, 9732, s.18; BOA, C.EV, 165/8203; BOA, MAD, 9732, s.18; BOA, MAD, 9772, s.144; BOA, C.MF, 52/2592.

⁴⁶ Yazıcızâde Ali, a.g.e, s.855; Machiel Kiel, "Sarı Saltık ve Erken Bektaşilik Üzerine Notlar", çev. Fikret Elpe, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. II, İstanbul 1980, s.34.

⁴⁷ John K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, London 1937, s.1937: 70; Kiel, a.g.e, s.38.

⁴⁸ Ali Duran Gülççek, *Her Yönüyle Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlarla Yakın İnançlar*, C.I, Köln 2004, s.313-314.

⁴⁹ BOA, C.EV, 555/28003; Evliya Çelebi, a.g.e, C. VIII, s.312-313; Evliya Çelebi, a.g.e, C. V, s.292, 295, 305.

⁵⁰ Frederick William Hasluck, *Christianity and İslam Under The Sultans*, C.II, Oxford 1929, s.536-551.

Arnavutların Bektaşiliği benimsemelerinde Asım Baba Tekkesi büyük rol oynamıştı. 1780'de Ergiri'de (Gjirokaster) kurulan⁵¹ bu tekkeyi Yanya mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa (1787-1822) desteklemişti. Ayrıca Ali Paşa, Osmanlı merkezi otoritesine karşı bölgede güç kazanmak için 50'den fazla Bektaşi tekkesinin açılmasına destek olmuştu⁵². Tepedelenli Ali Paşa'nın dört kuşak önce Rumeli'ye göç eden Mevlevi bir aileden gelmiş olması, Bektaşiliğe desteğinin siyasi olduğu yorumuna neden olmuştur⁵³. Nitekim Elbasan'da Hacılar Çeşmesi mevkiindeki Mustafa Dede ve İbrahim Dede Tekkesi de Ali Paşa'nın desteğiyle ayakta kalmıştı⁵⁴. İlave olarak İşkodra'daki Bektaşiler de Ali Paşa'nın himayesini görmüşlerdi. Ali Paşa Teselya Tempe boğazındaki Hasan Baba Tekkesi'ni ise oranın güzergâhı üzerindeki ticaret yolunu kontrol için kurdurmuştu⁵⁵. Osmanlı arşiv kayıtlarına göre Bektaşi tekkeleri bu bölgede Kesriye, Kırçova, Üsküp ve Priştine'de de yoğunlaştığına işaret etmektedir⁵⁶.

18. yüzyılın sonlarında bölgede idarecilik yapan Recep Paşa ve oğlu Abdurrahman Paşa da Bektaşiliği desteklemişlerdi. Onların genişleyip büyümesine katkı sağladıkları Kalkandelen (Tetova)'deki Harabati Baba Tekkesi, Bektaşiliğin dört büyük tekkesinden biriydi.⁵⁷

Bektaşilik Osmanlı başkentinde daha fetihten önce faaliyetlerde bulunmuştu. Bu faaliyetler 14. Yüzyılın başlarında Şahkulu Tekkesi'yle başlamış⁵⁸, 1826'ya kadar şehirde Rumelihisarı'nda Şehitlik⁵⁹ ve Durmuş Dede⁶⁰, Eyüp'te Karaağaç⁶¹, Sütlüce'de Caferabad (Kiremitli)⁶², Üsküdar'da Karaca Ahmed Sultan⁶³, Öküz Limanı Tekkesi,

⁵¹ Robert Elsie, "Bektashi Order of Dervishes", *Historical Dictionary of Kosovo*, The Scarecrow Press. USA 2004, s.50.

⁵² Nathalie Clayer, "The Myth of Ali Pasha and The Bektashis The Construction of an Albanian Bektashi National History", *Albanian Identities Myth and History*, Londra 2002, s.127-133.

⁵³ Süleyman Külçe, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir 1944, s.156.

⁵⁴ BOA, C.EV, 216/10764.

⁵⁵ F. W. Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, trc. Râgıb Hulûsi, İstanbul 1928, s.35, 48.

⁵⁶ BOA, MAD, 8248, s.16-17; BOA, MAD, 9731, s.412; BOA, C.EV, 446/22600; BOA, C.EV, 166/8288; BOA, MAD, 9771, s.8; BOA, C.EV, 182/9094; Metin İzeti, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İstanbul 2004, s.240.

⁵⁷ BOA, İ. MVL, 381/16711.

⁵⁸ BOA, C.EV, 352/17896; Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevîlik*, C. V, Ankara 2002, s.152.

⁵⁹ VGMA, Tekâyâ ve Zevâyâyâ Mahsûs Defter, nr.109 (366), s.37; H. G. Dwight, *Constantinople Old and New*, Londra 1915, s.390.

⁶⁰ Evliya Çelebi, a.g.e, C. I, s.194-196.

⁶¹ Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s.505.

⁶² VGMA, Defter nr. 666, s.108; BOA, MAD, 9731, s.406; Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (haz. Orhan Ş. Gökyay), c.I, İstanbul 1996, s.15, 165, 175; Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, C. III, haz. Mahmut Ak, Ankara 2007, s.1096.

⁶³ BOA, C.MF, 82/4065.

Maden, Fahri-Aktaş, Yasemin. Bektaşiliğin Tarihsel Konumu, İnanç ve Kültür Tarihimizdeki Yeri.

Istranca dağlarında Ağlamış Baba⁶⁴, Üsküdar-Gebze arasında Kemikli Ali Baba ve Silivri’de Sadi Baba tekkeleri açılmıştı⁶⁵. Bektaşiliğin İstanbul şehir hayatına girişi II. Bayezid’in saltanatı döneminde Yeniçeriler kanalıyla mümkün olabilmişti⁶⁶. 18. yüzyılda İstanbul’daki Bektaşi tekkelerine yenileir ilave olup tekke sayısı yirmiyeye çıkmıştı. “Bunlar Beykoz’da Akbaba, Eyüp’te Karyağdı Baba, Üsküdar Nuhkuyusu’nda Kıncı Baba, Çamlıca’da Tahir Baba, Sur dışında Takyeci Baba, Kazlıçeşme’de Perişan Baba (Mehmed Efendi), Eyüp Halıcıoğlu’nda Sarı Sufî Hüseyin Baba, Yenikapı civarında Bayrakdar Mahmud Dede, Üsküdar’da Mürüvvet Baba ve Kelleci Bali tekkeleridir.”⁶⁷ Üsküdar’da İskelebaşı’nda kurulan tekke 1786’de Sultan Ahmed Çeşmesi’nin tamiri esnasında yıktırılmıştı⁶⁸. Davutpaşa’da Örük Baba (Erdek Baba), İnadiye’de Bandırmalı Tekkesi vardı⁶⁹. Bandırmalı Tekkesi aslında Celveti tekkesi olarak kurulup Haşim Baba’nın 1752-1782 arasındaki postnişinliği sırasında Bektaşiliğe bağlanmıştı⁷⁰.

Mısır’a Bektaşilik daha Memlûkler döneminde, 14. yüzyıl sonlarında Abdal Musa’nın halifesi Kaygusuz Abdal (v. 1444) tarafından getirilmiş, burada Bektaşilik daha çok Türkler ve Arnavutlar arasında taraftar bulmuştu⁷¹. Kaygusuz Abdal’ın Kahire’de tesis ettiği tekke 1959 yılına kadar faaliyetlerini sürdüren en uzun soluklu tekkelerden biridir⁷². Evliya Çelebi Mısır’da dört Bektaşi tekkesinden söz etmişti. Bin kişi kapasiteye sahip Kasr-ı Ayn Tekkesi, beyaz mermerden inşa edilip değerli eşyalarla süslenmişti⁷³. Bu büyük tekkeyle beraber Mısır’da yirmişer dervişi mevcut Hasan Baba ve Kaygusuz Baba Tekkesi ile bir kaç Bektaşi dervişinden ibaret Abdullah Ensari Tekkesi bulunuyordu. Ayrıca Mısır’daki Yeniçeri karargâhında bir

⁶⁴ Evliya Çelebi, a.g.e, C. I, s.203, 205, 208; Evliya Çelebi, a.g.e, C. VI, s.87.

⁶⁵ Evliya Çelebi, a.g.e, C. II, s.232, 246; Evliya Çelebi, a.g.e, C. III, s.170, 274.

⁶⁶ Ekrem Işın, “Bektaşilik”, *DBİA*, C. II, İstanbul 1994, s.131-132; Robert Mantran, *XVI-XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat*, çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul 1991, s.91.

⁶⁷ BOA, C.EV, 477/24138; Çetin, 1981: 587; BOA, MAD, 9731, s.406-407; BOA, C.EV, 638/32171; BOA, C.EV, 55/2732; BOA, C.EV, 305/15511; VGMA, Tekâyâ ve Zevâyâya Mahsûs Defter, nr. 109 (366), s.19, 35, 42.

⁶⁸ Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi, *İstanbul’un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, haz. Feridun M. Emecen, İstanbul 2003, s.31, 169.

⁶⁹ Işın, a.g.m, s.134-135; Atilla Çetin, “İstanbul’daki Tekke, Zaviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı 13, Ankara 1981, s.586.

⁷⁰ Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, C. VI, Ankara 2003, s.179-180.

⁷¹ Fuad Köprülü, “Mısır’da Bektaşilik”, *Türkiyat Mecmuası*, C. VI, İstanbul, 1939, s.22-23; Nihat Azamat, “Kaygusuz Abdal”, *DİA*, C. XXV, Ankara, 2002, s.74.

⁷² M. Akif Köseoğlu, “Babagân Bektaşiliği ve 20. Yüzyıldaki Son Temsilcileri”, *Keşkül*, Sayı 22, İstanbul 2012, s.49.

⁷³ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (haz. S.A. Kahraman-Y. Dağlı-R. Dankoff), C. X, İstanbul 2007, s.70, 136-137, 255.

oda Bektaşî dervişlerine verilmişti⁷⁴. Evliya Çelebi'nin bilgi verdiği bu dört tekkeye 18. yüzyılda Sinan Baba Tekkesi de ilave olunmuştur⁷⁵.

Kıbrıs, Rodos ve Midilli adaları Bektaşîliğin yayıldığı coğrafya içerisindeydiler⁷⁶. Ancak Bektaşîliğin en çok yaygınlık gösterdiği ve müntesiplere sahip olduğu Akdeniz'in adası Girit'ti. Bektaşîler, Girit adasının alınmasında yararlılıklar göstermişlerdi. Adaya Bektaşîliği Yeniçerilerle beraber sefere iştirak eden Bektaşî gaziler kafilesinin başındaki Horosani Ali Baba getirmişti⁷⁷. Evliya Çelebi Horasni Ali Baba'nın tesis ettiği tekkeyi ziyaret etmiş, burada 80 kadar Bektaşî dervişleriyle karşılaşmıştı⁷⁸. Bektaşîlik Girit'te Kandiye dışında Resmo ve Hanya'da yaygınlık kazanmıştı⁷⁹.

17. yüzyılda biri Şattü'l-Arap (İmam Mehdi Tekkesi)'ta, diğeri Kuşlar Kalesi'nde olmak üzere iki tekkenin bulunduğu Bağdat vilayetinde 19. yüzyılın başlarında çok sayıda tekke bulunuyordu. Bu tekkelerin birçoğu Oniki İmam'a ait türbelerin yakınında olup imamları ziyarete gelenlerin hizmetkârı durumundaydı⁸⁰. Bektaşîlik Halep şehrinde gayet mamur bir halde bulunan Bayram Dede Tekkesi tarafından temsil edilmiştir. Bayram Dede bölgede çok hürmet edilen bir eren olduğundan tekkeye yüklü miktarda yardım gelmekteydi⁸¹. Sayda'daki Bektaşî tekkesi şehrin idarecilerinin yanında ulemasından da itibar görüyordu. Bağlar içindeki tekkeyi seyyah ziyaret ettiğinde Kandiye kalesi gazisi Yeniçeri Dede postta bulunuyordu⁸². Evliya Çelebi Şam ve Mekke şehirlerinde de Bektaşî tekkesi bulunduğunu söylemektedir⁸³.

17. yüzyılda, Tebriz'de ehl-i sünnet olmayan 300 kadar dervişleriyle diğeri Bektaşî tekkelerinden farklı İmam Rıza adıyla bir tekke vardı⁸⁴. Tebriz'in Azerbaycanlılarla

⁷⁴ Evliya Çelebi, a.g.e, C. X, s.137, 159.

⁷⁵ BOA, C.EV, 504/25494.

⁷⁶ BOA, MAD, 9771, s.96; BOA, HAT, 1463/118; BOA, C.EV, 309/15743; Şevki Koca, "Kıbrıs Bektaşî Dergâhları", *Cem*, Sayı 114, İstanbul 2001, s.17-18.

⁷⁷ BOA, C.EV, 656/33051; Orhan F. Köprülü, "Usta-zâde Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi Bektaşîliğin Girit'de İnitsarı", *Orhan Köprülü Makaleler*, Ankara 2006, s.154-196.

⁷⁸ Evliya Çelebi, a.g.e, C. VIII, s.179, 229.

⁷⁹ BOA, C.ADL, 20/1219; Evliya Çelebi, a.g.e, C. VIII, s.177; İsmail Bıçakçı, *Yunanistan'da Türk Mimarî Eserleri*, İstanbul 2003, s.96, 101.

⁸⁰ BOA, CEV, 543/27435; VGMA, Defter nr.166, Sıra nr. 597; BOA, C.EV, 566/28584; Evliya Çelebi, a.g.e, C. IV, s.256, 359; Noyan, a.g.e, C. V, s.54; Ayfer Karakaya-Stump, "Irakta'ki Bektaşî Tekkeleri", *Belleten*, C. LXXI, Sayı 261, Ankara 2007, s.706-707, 712.

⁸¹ Evliya Çelebi, a.g.e, C. IX, s.191.

⁸² Evliya Çelebi, a.g.e, C. IX, s.215.

⁸³ Evliya Çelebi, a.g.e, C. IX, s.272, 396.

⁸⁴ Evliya Çelebi, a.g.e, C. IV, s.193.

meskûn Rik Mahallesi (Mir Haydar Tekkesi) ile Nahcivan sınırında (Muhammed Şam-ı Gazan Tekkesi) zengin vakıfları olan tekkeler vardı. Nahcivan sınırındaki tekke altı saat mesafeden görülebilen kubbesi ve 200-300'den fazla dervişleriyle seyyahın dikkatini çekmişti⁸⁵. Araştırmalar Tebriz'e bağlı Hoy'da Pir Saltuk isminde 1728 yılında Hacı Bektaş Veli evladından Mir Hacı'nın postnişin olduğu bir tekkeyi haber vermektedir⁸⁶.

Evliya Çelebi, Hemedan (Şahrüh Tekkesi), Nihavend ve Kazvin'de de Bektaşî tekkeleri kaydetmişti⁸⁷. Araştırmalarda Azerbaycan'da, özellikle Bakü çevresinde Bektaşî oldukları ifade edilen dervişlerden bahsedilmiştir. Bunlar inançları ve itikatları yönünden Bektaşîlere benzerlik gösteren Baba Samit tekkeleridir⁸⁸.

3. Bektaşiliğin Yasaklanması

3.1. Bektaşiliğin Kara Günü: 10 Temmuz 1826 Cumartesi

Bektaşîlik XVI. yüzyılda yaşanan bazı acı hadiselerden sonra varlığını özellikle Yeniçeri Ocağı'nın manevi eğitimini üstlenerek 19. yüzyıla kadar sürdürmüştür. Yukarıda izah edildiği gibi bu süreçte üç kıtada tekkeler açan Bektaşîler, Yeniçerilerle kurdukları duygusal ve organik bağ ile Yeniçerilerin zaferden zafere koşmalarında rol üstlenmişlerdir. Ancak zaman içerisinde Yeniçerilerin bozulması, Yeniçerilerin devlete başkaldırmaları ve zaferlerin arkasının kesilmesi beraberinde Bektaşîlerin de sorumlu tutulmasına yol açmıştır. Bektaşîlerle Yeniçeriler arasındaki bağ Yeniçeri Ocağı'nın savaştan zaferle ve ganimetle döndükleri dönemlerde müspet karşılanırken, zaferler sona erip üstüne bir de toprak kayıpları ve beraberinde iç kargaşalar baş gösterdiğinde suçlu aranırken Bektaşîler de gözden düşmeye başlamıştır. O döneme kadar inanç ve itikadi açıdan sorun teşkil etmeyen Bektaşîler sadece bozuk itikatları açısından eleştirilmemişler, Yeniçerilerin askeri disiplinden uzaklaşmalarına da sebep olarak görülmüşlerdir⁸⁹.

Resmi tarihte Vak'a-i Hayriye (aslında Vak'a-i Şer'iyye) olarak anılan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması Haziran 1826 ortasında meydana gelmiştir. Osmanlı merkezi hükümeti Eşkinci Ocağı'nın bahane ederek 15 Haziran'da başlayan son Yeniçeri

⁸⁵ Evliya Çelebi, a.g.e, C. II, s.117, 123, 126, 134, 139.

⁸⁶ Ali Sinan Bilgili-Ahmet Beşe, "İran'da Hacı Bektaş Veli Evladından Pir Saltuk Zaviyesi Vakfı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 50, Ankara, 2009, s.61-62.

⁸⁷ Evliya Çelebi, a.g.e, C. IV, s.205, 209, 218.

⁸⁸ Fuzuli Bayat, "Safevi-Bektaşî İlişkileri ve Azerbaycan'da Baba Samit Tekkeleri", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi (23-28 Ekim 2001 Ankara) Bildirileri*, Ankara 2002, s.181-196.

⁸⁹ İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1989, s.94.

isyanını şiddetle bastırıp, Yeniçerileri ve onlarla ilişki içerisinde olan kurumları ortadan kaldırmıştır.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra II. Mahmut, Bektaşilerin durumlarının görüşülmesi amacıyla bir meşveret meclisinin toplanmasını emretmiştir. Toplantı 8 Temmuz 1826 Cumartesi günü Topkapı Sarayı'ndaki Babüssaade Camii'nde gerçekleştirilmiş, padişahın kafes ardından takip ettiği toplantıya sadrazam, şeyhülislam ve eski şeyhülislamların dışında, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri beraber ulemanın yanı sıra Nakşi, Mevlevi, Celveti, Halveti, Kadiri, Sadi ve Şazeli tarikatlarından on üç şeyh katılmıştır⁹⁰. Ancak haklarında konuşulacak ve karar verilecek Bektaşî tarikatını temsilen toplantıda kimse bulunmamıştı.

3.2. Meşveret Meclisindeki Konuşmalar

Meşveret toplantısı, Şeyhülislam'ın toplantıya katılanlara hitaben konuşmasıyla başladı. Şeyhülislam Mehmet Tahir Efendi, Hz. Ali yolundan giden Hacı Bektaş Veli ve diğer şeyhlerin "ehlullah" ve saygıdeğer kişiler olduklarını, bu sebeple onlara diyecek bir söz olmadığını söyledi. Daha sonra sözü o günkü Bektaşilere yetirerek diğer tarikat şeyhlerine Bektaşilik konusunda neler düşündüklerini sorup istişareyi başlattı.

Şeyhlerden bazıları "Onlarla ülfetimiz olmadığından hallerini hakikati üzere bilmeyiz" dediler. Bazı şeyhler ise Üsküdar'da dine aykırı davranışların olduğu yolunda söylentiler duyduklarını söylediler⁹¹. Toplantıda şeyhlere nazaran ilmiye mensupları daha hiddetliydi. Nitekim hazır bulunan ilmiye mensuplarından bazıları, "Bektaşilerin dine aykırı hareketlerinin dilden dile dolaştığını" ifade ettiler. Dönemin vak'anüvislerinden Cevdet Paşa, Medine kadısı Melekpaşazâde Abdülkadir Efendi'nin Bektaşiler aleyhinde konuşup evliya kerametlerini inkâr ettiğini, Karaca Ahmet'in kerametlerinden bahsedildiğinde ise bunu reddettiği nakledilmektedir. Kadı Efendi'nin bu tavrına şaşırarak Kazaskerlerden Rahmi Bey, "Abdülkadir Bey neylersin ehlullahı kötölemek ve Allah'ın kudretiyle zuhur eden

⁹⁰ BOA, HAT, 290/17351; BOA, C.ADL, 29/1734; Esad Efendi, *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2000, s.648-649.

⁹¹ BOA, HAT, 290/17351; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, Dersâdet 1309, s.181-182; Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, C. I, İstanbul 1290, s.150; Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1243, s.207-208.

kerametleri inkâr olur mu?" diyerek kızmış, o da her zamanki âdeti üzere yine kötü sözlerle kerameti reddedip "Veli ise beni çarpsın" demişti⁹².

Bu konuşmalar başlangıçta sessiz kalan bazı tarikat şeyhlerini cesaretlendirmiş olmalı ki Halveti tarikatına bağlı Nasuhi Tekkesi şeyhi, "Kıncı Baba ve İstanbul Ağasızâde'nin halifeler hakkında kötü söz söylediklerinin kendisinin de malumu olduğunu, bu sebeple katledilmeleri gerektiğini" söylemiştir. Ardından söz sırası gelen Hüdai şeyhi ise, "Onlarla ülfetim olmadığından ahvallerini bilmem" diye geçiştirirken⁹³, Celveti şeyhlerinden Galip Efendi de sükût edip konu hakkında yorum yapmamıştır.⁹⁴ Oysa toplantıya hazırlıklı geldiği anlaşılan Nakşi şeyhi Balmumcu Mustafa Efendi Bektaşilerin isimlerinin yazıldığı bir defteri sadrazama arz etmişti. Sadrazam bu girişimi "Ahvallerini sonra tecessüs ederiz" diyerek geri çevirmişti⁹⁵.

Meşveret meclisinde Bektaşiler hakkında müspet kanaate ulaşılamamıştı. Toplantı sonunda Bektaşilerin "dine aykırı davrandıkları ve Yeniçerilerin de bunlardan etkilendikleri" ifade edilerek Bektaşî tekkelerinin 60 yıldan (1766 tarihinden sonra kurulanlar) yeni olanlarının yıkıtılması kararlaştırılmıştır. Fakat uygulamada bu karara uyulmayıp tüm Bektaşî tekkelerinin kapatılması yoluna gidilmiştir.

3.3. İdam ve Sürgün Edilen Bektaşiler

Meşveret meclisinden iki gün sonra II. Mahmut 10 Temmuz 1826'da tolantıda alınan kararları onaylayan, Bektaşî babalarının bazılarının idamını ve bir kısmının ise sürgün edilmesini isteyen bir ferman neşretti. Böylece 19. yüzyılın sonlarına, hatta 20. yüzyılda devam edecek olan Bektaşiliğin yasaklı yılları başladı.

İlk olarak Bektaşî babalarından Kıncı Feyzullah Baba Üsküdar'da, Salih Efendi Babihümayun'da ve İstanbul Ağasızâde Ahmet Tophane'de idam edildiler. 15 Haziran 1826'da Yeniçerileri cesaretlendirip kışkırttıkları iddia edilen Esad Baba ile Yedikule Tekkesi postnişini Hüseyin Baba da idamla cezalandırıldı. Ayrıca İstanbul Ağasızade Ahmed Salih Efendi, Kıncı Baba'nın kardeşi Mehmed Baba ve Çamlıca Tekkesi şeyhi Mehmet Baba idam edilenler arasındadır⁹⁶. Bu idamlar Şeyhülislam'ın fetvaları esas alınarak uygulandı. Bu fetvada Bektaşiler "zındık ve mülhid" olarak

⁹² *Tarih-i Cevdet*, C. XII, s.183.

⁹³ *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.652.

⁹⁴ Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s.543.

⁹⁵ *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s.652.

⁹⁶ BOA, HAT, 290/17351; BOA, MAD, 9766, s.443; BOA, HAT, 293/17438; *Tarih-i Lütüfi*, C. I, s.178; Ahmet Rifki, *Bektaşî Sırrı*, C. II, Dersaâdet 1328, s.65.

gösterilmekte, “fitne ve fesat çıkardıkları” ve “meşihat iddiasında buldukları”, bu sebeplerle siyaseten idamlarının uygun olduğu ifade edilmişti⁹⁷. Ayrıca idamı öncesi sorgulamada Kınıcı Feyzullah Baba’nın “hangi dine ve hangi mezhebe mensup olduğu” sorulduğunda, babanın kelime-i şehadet getirip Müslümanlığını teyit etmesine bakılmayıp, “Yeis halinde iman makbul değildir. Öleceğini anladığı için şehadet getirdi” denilerek idam kararı onaylanmıştı⁹⁸.

Bektaşî yasağı hızla başkentten taşraya doğru yayılmıştı. İstanbul’daki tekkeler bir bir yıktırılıp içlerindeki Bektaşî şeyh ve dervişleri çıkarılarak sürgün edildiler. Ulemanın bol olduğu yerlere itikatları düzeltilmek amacıyla sürgün edilmişlerdir. Elbetteki sürgünler sadece İstanbul ile sınırlı kalmamış, başta Hacı Bektaş Veli Tekkesi’nden olmak üzere Edirne, Çirmen, Manastır, Üsküp, İlbasan, Çorum, Sivas, Yozgat ve Mısır’daki tekkelerden şeyh ve dervişler sürgün edilmişlerdir⁹⁹. Hatta sürgünler bir süre sonra Bektaşîlerle ilişki içinde olan diğer tarikat mensuplarına, hatta devlet adamları ve ilmiye mensuplarına varıncaya kadar genişletildi¹⁰⁰.

Bu sürgünlerin bazılarının doğrudan Bektaşîlikle alakası yoktu. Siyasi amaçlıydı. Dahası bu Bektaşî sürgünleri jurnalcılığa de yol açmış, ülkenin her yerinden birbirini ihbar etme mekanizmasına dönüşmüştü¹⁰¹. Ayrıca Bektaşî sürgünleri bazı ilim adamlarının karalanması ve mevkilerinden edilmesi için de fırsat meydana getirmiş, rakipleri tarafından makamlarından edilmeleri söz konusu olmuştu¹⁰².

4. Yasaklı Yıllarda Bektaşîlik

Bektaşîliğin yasaklanmasına ve tekkelerin kapatılıp yıktırılmasına meşveret meclisinde alınan kararların padişah tarafından onaylandığı 10 Temmuz 1826 tarihinde başkent İstanbul’dan başlandı. İlk anda İstanbul, Eyüp ve Üsküdar’daki 10’dan fazla Bektaşî tekkesi aniden basılarak baba ve dervişler tutuklanıp darphaneye hapseildiler. Ardından Şeyhülislamlık tarafından itikadi ve dini bir sorgulamadan geçirildiler. Her ne kadar Bektaşîler bu imtihan ve sorgulamadan

⁹⁷ *Tarih-i Lütfi*, C. I, s.179.

⁹⁸ Abdülkadir Sezgin, *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşîlik*, İstanbul 1990, s.165.

⁹⁹ Muharrem Varol, *Bektaşîliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti’nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s.466-467.

¹⁰⁰ BOA, HAT, 503/24730; BOA, HAT, 500/24493; BOA, HAT, 290/17351.

¹⁰¹ *Tarih-i Lütfi*, C. I, s.168-169.

¹⁰² İlber Ortaylı, “Tarikatlar ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Yönetimi”, *Osmanlı Barışı*, İstanbul 2004, s.139-140.

uygun cevaplar verdilerse de dış görünüşleri, bazı tutum ve davranışları bahane edilerek yalan söylediklerine hükmedilip, ayrıca halk arasında dilden dile nakledildiği ifade edilen çirkin davranışları ve kötü sözleri olduğu gerekçe gösterilerek her birinin makarr-ı ulema mahallere sürgün edilmeleri kararlaştırıldı¹⁰³. İlk olarak İstanbul'da uygulanan Bektaşî yasağı ve tekkelerin yıktırılması uygulaması kısa zaman içerisinde Rumeli, Anadolu, Mısır, Irak ve Girit gibi diğer bölgelere de sıçradı. Neticede II. Mahmut döneminde 200'den fazla Bektaşî tekkesi yıktırılıp mal varlıklarına el konuldu. Yıktırılan, emlak ve eşyalarına el konulan Bektaşî tekkelerinin muhallefat kayıtları başta 9771 nolu defter olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Maliyeden Müdevver Defterler'de bulunmaktadır.

4.1. Sünnileştirme ve Bektaşilik Aleyhine Propaganda

1826'dan sonra merkezi hükümetin kimi uygulamaları ve aldığı bazı tedbirleri Bektaşîleri kontrol altında tutup onları Sünnileştirmeye yönelikti. Mevcut halleriyle Bektaşîleri uygun görmeyen hükümet onları istediği noktaya getirmek amacıyla ilmiye mensuplarının çok olduğu makarr-ı ulema diye isimlendirilen bölgelere sürgüne göndermiştir¹⁰⁴. Bir yandan da Bektaşî yasağını başarıyla sonuçlandırmak, yasağı haklı göstermek ve kamuoyunun desteğini sağlamak için propaganda yapıldı. Nitekim Bektaşîliğin yasaklanmasını emreden padişah fermanında Bektaşîler için sürekli "gurûh-ı mekrûha", "gurûh-ı melâhide", "gurûh-ı Alevi ve revâfız", "gurûh-ı ibâhiye", "erbâb-ı rafz ve ilhad" gibi kötü tabirler tercih edilmiştir¹⁰⁵.

İlmiye mensuplarından da, hükümetin yasadışı icraatlarını destekleyen ve yerinde bulan, bu politikaya kamuoyunu ikna etmek için Bektaşîlerin zındık olduklarından başlayarak, dinle alakalarının olmadığına varıncaya kadar pek çok olumsuz şey yazmışlardır. Esad Efendi'nin *Üss-i Zafer*'i bu amaca hizmet etmek için yazılmıştı. Merkezi hükümetin görüşünü yansıtan Esad Efendi Yeniçerileri devletin, Bektaşîleri dinin düşmanı olarak göstermekteydi. *Üss-i Zafer*, yazarın şahit olduğu Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması hadisesini ele alana bir eser olmasına rağmen bir takım dedikoduları da aksettiriyordu. Bizzat Esad Efendi, Bektaşîler hakkındaki iddialarını sıralarken bunları duyumlara ve söylentilere dayandığını itiraf etmekteydi. Örneğin Esad Efendi'ye göre tekkeleri kapatmaya görevlendirilen memurlar Bektaşîlerin Kur'an yapraklarını tuvaletlere attıklarını söylemişlerdi.

¹⁰³ *Üss-i Zafer*, s.211; *Tarih-i Lütüfi*, C. I, s.151; *Tarih-i Cevdet*, C. XII, s.182.

¹⁰⁴ BOA, C.ZB, 17/843; BOA, HAT, 512/25094-G.

¹⁰⁵ BOA, C.ADL, 29/1734; *Bursa Şer'îye Sicili*, nr. B.317/558, s.6; *Bursa Şer'îye Sicili*, nr. B-317/558, v.6a-8a; *Edirne Şer'îye Sicili*, nr. 342, v. 27b-29a; *Kütahya Şer'îye Sicili*, nr. 14, Hüküm 423.

Başkalarının rivayeti delil gösterilerek anlatılan böyle korkunç bir iddiayı Esad Efendi sanki kendi gözleriyle görmüş gibi nakletmekteydi. Dahası Esad Efendi, Bektaşiler hakkında “veled-i zina” tabirini kullanarak karalama kampanyasının boyutlarını doruğa çıkarmıştı¹⁰⁶. Aynı tabiri Osmanlı Devleti’nin resmi tarihçisi Ahmet Cevdet Paşa da kullanmıştır¹⁰⁷.

Bektaşilerin denetim ve gözetim altına alınıp Sünnileştirilmeleri amacıyla bir yandan propaganda yapılırken diğer taraftan Bektaşi tekkelerine başka tarikat şeyhleri görevlendirilip, Bektaşiler bu şekilde sıkı bir denetim altına alınmışlardı¹⁰⁸. Nitekim merkez tekke başta olmak üzere büyük Bektaşi tekkelerine genelde Nakşi şeyhler tayin edildi. Hacı Bektaş Veli Tekkesi’ne ise başlangıçta Nakşi usulü âyin icra etmek şartı getirilip 1834 yılında Nakşi şeyhi atanmıştır¹⁰⁹. Nakşi şeyhler atanan Bektaşi tekkeleri -Hacı Bektaş Veli, Abdal Musa gibi- merkezi ve büyük tekkelerdir. Bunların dışında farklı tarikatlardan Bektaşi tekkelerine türbedar olarak atanan şeyhlere de rastlanmaktadır¹¹⁰.

4.2. Yasaklı Yıllarda Bektaşiler

Merkezi hükümetin Bektaşileri Sünnileşmeye dönük gayretleri istenilen sonucu vermediği gibi eski Bektaşi tekkelerine atanan şeyhler de onları Sünni yapmak konusunda başarılı olmamışlardır. Bu durumda Bektaşilerin aldıkları ihtiyat tedbirleri etkili olmuştu. Bektaşiler yasağın getirdiği şoku ve travmayı bertaraf etmek için hızlıca içe kapanmışlar ve karşı tedbirler almışlardı¹¹¹. Örneğin kılık ve kıyafet değişikliği ilk alınan tedbirdi. Bektaşiler her zaman giydikleri ve Bektaşiliğin alameti haline gelen 12 dilimli Hüseyinî tâc yerine dört dilimli tâcı tercih etmişlerdir¹¹². Bununla beraber tarikat mensupları, izlerini kaybettirmek amacıyla Tarikat-ı Aliye-i Bektaşiye yerine “Tarik-i Nâzenin”¹¹³ ismini kullanmışlardır¹¹⁴. Hacı Bektaş Veli Tekkesi’ndeki 26 dervişten¹¹⁵ sekizi tekkeden ayrılmış ya da sürgün edilmiş, kalanlar ise Nakşiliği kabul etmişlerdi. İstanbul’daki Şehitlik Tekkesi’nde de benzer bir durum

¹⁰⁶ Üss-i Zafer, s.206-212; Vak’anüvis Es’ad Efendi Tarihi, s.649.

¹⁰⁷ Tarih-i Cevdet, C. XII, s.182.

¹⁰⁸ BOA, C.EV, 268/13680.

¹⁰⁹ Ali Cevad, *Mükemmel Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1316, s.362.

¹¹⁰ BOA, C.EV, 70/3468; BOA, EV.MH, 649/74; BOA, EV.MH, 1172/2.

¹¹¹ Rüya Kılıç, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sufi Geleneğinin Taşıyıcıları*, İstanbul 2009, s.37.

¹¹² Hasluck, *Christianity and İslam Under The Sultans*, C. II, s.541.

¹¹³

¹¹⁴ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1990, s.283.

¹¹⁵ Hacı Bektaş Veli Tekkesi’nde 1831 yılında mevcut olan 32 kadar baba ve dervişler hakkındaki değerlendirmeler için bkz. Aziz Altı, “Nüfus Defterlerine Göre Pirevi (Hacı Bektaş Veli Tekkesi) (1830-1846)”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 90, Yaz 2019, s.77-98.

söz konusuydu¹¹⁶. Ayrıca sürgüne gönderilen Bektaşiler de zamanla Nakşiliğe geçerek sürgünden kurtulmaya çalışmışlardı¹¹⁷.

Bektaşiler yasağı getiren ve şiddetle uygulayan II. Mahmut'a karşı da sert tavır almışlardı. II. Mahmut'a bir tepki olarak tuğrasının bulunduğu sikkelere veya mezarına tükürmek gibi adetler edinmişlerdi¹¹⁸. Arnavutluk'ta ise II. Mahmut'un ismini anmak yerine "Sultan Maymun" diyerek, "Allah onu dünyaya yeniden bir domuz veya tavşan olarak getirsin" şeklinde beddua ederek anarlardı¹¹⁹.

4.3. Bektaşî Faaliyetlerinin Yeniden Başlaması

II. Mahmut'un saltanatı sona ermeden sürgüne gönderilmiş Bektaşilerin şartlı olarak affedilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Bu yumuşama 1832 yılında Nakşi olmak şartıyla affedilen Şehitlik Tekkesi postnişini Mahmut Baba ile başlamıştır. Sürgün yerinden İstanbul'a dönen Mahmut Baba Şehitlik'teki tekkesini yeniden canlandırmıştır¹²⁰. Bektaşilere karşı bu yumuşama, 1839'de II. Mahmut ölüp Sultan Abdülmecit'in tahta çıkmasıyla devam etmiştir. Ahmet Santuri Nur Baba ve Halil Revnaki Baba yine Nakşi adı altında Şahkulu Tekkesi'ni faaliyete geçirmişlerdir¹²¹. Yasak kararından 23 yıl sonra 1849'da Bektaşilik yeniden kayda değer bir güce ulaşmıştır. Nitekim bu tarihte İstanbul ve Bursa'ya seyahatlerde bulunup Bektaşî babalarıyla yakın temasta bulunan Charles Mac Farlane, o sırada hızla gelişen tarikatın özellikle Bursa çevresinde çok sayıda dervişe sahip bulunduğunu görmüştür¹²². Öte yandan 1853'te İstanbul'da Bektaşî kıyafetleri giyenlerin uyarılmalarının istenmesi¹²³ o tarihte artık Bektaşilerin gizlenmediklerini göstermektedir.

Bektaşilerin asıl serbestliğe kavuşmaları Sultan Abdülaziz döneminin başlarında meydana gelmişti¹²⁴. Sultan Abdülaziz Avrupa'ya seyahatinden dönüşte Budapeşte'de Gül Baba Türbesini ziyarette bulunmuş¹²⁵, seyahatten dönüşü gecikince Bektaşî Emin Baba'nın keramet göstererek döneceği zamanı haber vermesinden mütevellit sultanın annesi Pertevniyal Valide'de Baba'ya bir tekke yaptırıp mülk

¹¹⁶ Faroqhi, a.g.e, s.174.

¹¹⁷ Birinci, a.g.m, s.9.

¹¹⁸ Birge, a.g.e, s.79.

¹¹⁹ Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar (1885-1912)*, çev. A. Dirim, İstanbul 2006, s.290.

¹²⁰ BOA, HAT, 502/24676.

¹²¹ Gündüz, a.g.e, s.147.

¹²² Charles Mac Farlane, *Turkey and Its Destiny*, C. I, Philadelphia 1850, s.296-300.

¹²³ BOA, A.MKT.NZD, 86/57.

¹²⁴ İrene Mélikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, çev. Turan Alptekin, İstanbul 1999, s.305.

¹²⁵ Cemal Kutay, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, İstanbul 1991, s.68.

vakfetmişti¹²⁶. Bu gelişme üzerine uzun süredir yasaklı bir şekilde, Nakşi adı altında ve “Tarik-i Nâzenin” ismiyle varlıklarını sürdürmeye çalışan Bektaşiler, faaliyetlerini gizlenmeden sürdürmeye başlamışlardır. Bektaşiler baskı ve takibatın hafiflemesinden sonra bir taraftan yıktırılan tekkelerini onarmaya çalışmışlar, diğer taraftan tekkelerine atanan Nakşi şeyhlerini uzaklaştırma mücadelesi vermişlerdir¹²⁷.

Bektaşiler üzerlerindeki baskının yumuşamasının ardından, İstanbul’da birbirinden farklı üç alanda faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. İlki kökleri Yeniçeriliğin ilgasından önceye giden mahalle tulumbacılığının canlandırılmasıdır. Bu vesile ile halk arasında faaliyet imkânı buldular. Ayrıca önemli bir toplumsal alan olan âşık kahvehaneleri Bektaşilerin müdavimi oldukları mekânlar haline gelmiştir. İstanbul’daki Bektaşi tekkeleri ile âşık kahvehaneleri arasında ciddi bir etkileşim söz konusuydu. Bektaşi tekkeleri bu dönemde daha önce olduğu gibi sur dışında faaliyet icra ederler iken, sur içinde tarikatı Aksaray, Beyazıt, Çemberlitaş ve Şehzadebaşı civarındaki bu âşık kahvehaneleri üstlenmişlerdir¹²⁸. 1826 sonrası Bektaşilerin ikinci faaliyet alanı sivil ve askeri bürokrasidir. Nitekim Üsküdar’daki Çamlıca Tekkesi edebiyat, kültür ve müzik sahasında faaliyet gösterirken, Şehitlik Tekkesi siyasi faaliyetlerin merkezi olup Jön Türklerin toplantı yaptıkları alan haline gelmiştir¹²⁹. Bu toplantıların müdavimleri arasında Esat Toptani Bey, Mabeynci Emin Bey ve Sultan II. Abdülhamit’in başyaveri Fehim Paşa da vardı. Bektaşilerin diğer faaliyet sahası toplumun orta ve üst tabakalarıydı. Bu kesime ulaşabilmek için kapalı tekkelerini yeniden açıp faaliyete geçirdiler¹³⁰.

Bektaşilerin 1826 sonrası meşruiyet arayışları onları Jön Türklere yaklaştırmıştı. Bu dönemde bazı Bektaşi baba ve dervişleri meşrutiyetin ilanı için İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni desteklediler. Buna karşılık bazı İttihatçılar ise Bektaşilerden destek bulmak amacıyla tekkelerini ziyaret ettiler. Bu tekkelerden en meşhuru Rumelihisarı’ndaki Şehitlik Tekkesi idi. Meşrutiyetin ilanından sonra bu tekkeyi Hurşit Paşa ziyaret etmiş, girişte “tozlu çizmelerle odaya girmek münasip olmayacak, çıkaralım” dediğinde tekkenin postnişini ve meşrutiyet muhibbi Nafi Baba “İslamiyet’in namusunu izhar, hilafet makamının binasını imar maksadıyla çalışan

¹²⁶ BOA, Y.PRK.AZJ, 54/82.

¹²⁷ *Kırşehir Şer’iye Sicili*, nr. 21, s.113; BOA, DH.İD, 33/36.

¹²⁸ Işın, a.g.m, s.136; Yeniçeri kahvehaneleri hakkında detaylı bilgiler için bkz. Aziz Altı, “Bektaşilerin ve Yeniçerilerin Yaşantısından Bir Kesit: Yeniçeri Kahvehaneleri”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, Ankara 2018, s.219-230.

¹²⁹ Nicolas Vatin-Thierry Zarcone, “İstanbul’da Bir Bektaşi Tekkesi: Karyağdı (Eyüp) Tekkesi”, çev. A. Aktaş. *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 11, Ankara 1999, s.152.

¹³⁰ BOA, Y.MTV, 2/16; BOA, Y.PRK.AZJ, 52/21; Hasluck, *Bektâşilik Tedkîkleri*, s.21.

hürriyetperver askerlerimizin çizmelerindeki tozlar, toz değil bizim gibi bilcümle muhibban-ı meşrutiyetin tûtiyâsıdır” demişti¹³¹. Bektaşiler, hükümet tarafından sürgüne gönderilen İTC mensuplarına yardımda da bulunmuşlardı¹³². Keza Sakallı Eşref unvanıyla bilinen Bektaşi müntesibi Telgrafçı Eşref Bey, aynı zamanda İTC üyesiydi¹³³. Meşrutiyet’in ilanında baş rol oynayanlardan Resneli Niyazi propaganda amacıyla Babaeski Sarı Saltık Tekkesi’ne uğrayıp hazretin türbesini buluşma yeri olarak kullanmıştı¹³⁴. Yine hatıralarında Arnavutluk’taki Melcan Tekkesi babası Hüseyin Baba’nın İTC’nin meşrutiyeti kutsal kabul ettiğini ve gerekirse dervişlerini bu uğurda feda edebileceğini söylediğini anlatmaktadır¹³⁵.

Bunların yanı sıra Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinde farklı tarikatlara mensub tekkeler içerisinde gizlilikle yapılan ayinler, Mehmet Ali Hilmi Dede Baba (v. 1907)’nın 1883 yılında Pirevi’ne postnişin olmasıyla daha normal bir düzene kavuşmuştur. Ayrıca Mehmet Ali Hilmi Dede Baba, Sultan II. Abdulhamid’le iyi ilişkiler kurmuştur. Bu münasebetle II. Meşrutiyetle birlikte İttihat ve Terakki Fırkası’nın iktidara gelmesiyle Hilmi Baba’nın mezarı Gözcü Baba ribatına taşınmıştır¹³⁶.

Bektaşiler, üzerlerindeki takip ve baskının yumuşamasıyla yoğun faaliyetlere başlamışlardır. İstanbul’dan başlayıp 1826’da kapatılan ve yıktırılan tekkelerini yeniden açmaya, bunlara yenilerini eklemeye çalışmışlardır. İkinci Meşrutiyetin ilanı sonrası daha da serbest kalan Bektaşiler, 1826 öncesinde faaliyet göstermedikleri Sinop gibi şehirlerde de tekkeler açmışlardır¹³⁷. Diyarbakır ve köylerinde de bu faaliyet dikkat çekmektedir¹³⁸.

1826 sonrası Rumeli’de Bektaşi faaliyeti en canlı haliyle Arnavutluk’ta gelişme göstermiştir. Bektaşi yasağı Arnavutluk’ta diğer bölgeler kadar hissedilmemiştir. Keza bölgenin dağlık ve engebeli coğrafyası, merkeze olan uzaklığı diğer bölgelerden kaçan Bektaşiler için Arnavutluk’u bir sığınak yeri haliine de getirmiştir¹³⁹. Bektaşi yasağını daha az hisseden bir Arnavut bölgesi Yanya ve İşkodra idi. 1826 yasağı bu

¹³¹ Osman Fevzi, “Aynen”, *Muhibban*, Yıl 1, Sayı 8, İstanbul 1910, s.71.

¹³² Ernest Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, çev. Nuran Ülken, İstanbul 1972, s.132-133.

¹³³ Orhan Koloğlu, “Bektaşi, İttihatçı ve Telgrafçı Sakallı Eşref’in Anıları (1873-1956)”, *Tarih ve Toplum*, C. XX, Sayı 115. İstanbul 1993, s.9-19.

¹³⁴ Kolağası Resneli Ahmed Niyazi, *Hürriyet Kahramanı Resmî Niyazi Hatıratı (Hâtrât-ı Niyazi)*, haz. Nurer Uğurlu, İstanbul 2003, s.228, 230, 302.

¹³⁵ Resneli Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı*, haz. İhsan Ilgar, İstanbul 1975, s.171.

¹³⁶ Köseoğlu, a.g.m, s.49.

¹³⁷ BOA, DH.MKT, 1154/35.

¹³⁸ BOA, BEO, 306/22926.

¹³⁹ Hasluck, *Christianity and İslam Under The Sultans*, C. II, s.538.

bölgedeki tekkelerin sadece üçte birini kapatabilmişti¹⁴⁰. Ardından kapatılan tekkeler yeniden tesis edildiği gibi bunlara çok sayıda yenileri ilave olmuştur¹⁴¹. Nitekim 1877-1913 arası sadece sözünü ettiğimiz bölgenin güneyinde Bektaşî tekkesi sayısı 20'den ellilere yükselmişti¹⁴². Ergiri sancağında Premedi ve Korça, Berat sancağında Malakastra, Avlonya ve Fraşheri'de Bektaşîlik çok yoğunlu. O kadar ki Akçahisar (Kruya) kazasının nüfusunun hemen hemen tamamı Bektaşî idi. 20. yüzyıl başlarında bu bölgede 360'tan daha fazla ziyaretgâh vardı¹⁴³. Debre ve Tiran şehirleri çok sayıda Bektaşî dervişi ve tekkesine ev sahipliği yapmaktaydı¹⁴⁴.

Arnavut nüfusun yoğun bulunduğu Manastır ve Kosova'da da Bektaşîler faaldiler. Keza 20. yüzyıl başlarında buralarda 15 kadar açık tekke vardı¹⁴⁵. Bunlar içerisinde Kalkandelen'deki Harabati Baba (Sersem Ali Baba) Tekkesi faaliyetlerini yasak gereği mecburen Nakşi adı altında sürdürmüştü¹⁴⁶, ancak 1870'de Emin Baba'nın gayretleriyle tekke tekrar Bektaşîlerin idaresine geçmişti. 1905'te burayı ziyaret eden Tomiç, tekkenin muntazamlığına dikkat çekmiştir¹⁴⁷. 1914 yılında dervişlerin ikametgâhlarıyla birlikte tekke iki meydan odası, türbe mekânları, misafir odası, mutfak, mescit ve çiftlik binalarından müteşekkil olup binaların etrafı meyve ve çiçek bahçeleriyle çevriliydi¹⁴⁸.

19. yüzyıl sonlarına gelindiğinde İştîp'te meyve ağaçları içerisinde Hamza Baba¹⁴⁹, Brod'da Hıdır Baba¹⁵⁰ ve Priştine'de Ahmet Baba tekkeleri faaliyete geçirilmişti. Priştine'deki tekkeye adını veren postnişin Ahmet Baba, etrafta Bektaşîliği yaymak için ciddi bir çaba sarf etmiş olacak ki vilayet meclisi kendisinin 3. ordu merkezine nakline karar vermişti¹⁵¹. Prizren'de ise Hacı Adem Vechi Baba 1890'da bir tekke kurmuştu. Kosova'nın pekçok yerini gezen ve Bektaşîliği yayan

¹⁴⁰ Nathalie Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", *Toplumsal Tarih*, çev. O. Koloğlu, Sayı 2, İstanbul 1994, s.58-61, s.58.

¹⁴¹ Metin İzeti, "Arnavutlar ve Bektâşîlik", *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu-I (28-30 Eylül 2005) Bildiriler ve Müzakereler*, Isparta 2005, s.520-524.

¹⁴² Clayer, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", s.61.

¹⁴³ BOA, MF.MKT, 1099/30.

¹⁴⁴ Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, s.47.

¹⁴⁵ İzeti, "Arnavutlar ve Bektâşîlik", s.524.

¹⁴⁶ BOA, İ. MVL, 381/16711.

¹⁴⁷ İzeti, a.g.e, s.243-244.

¹⁴⁸ Hasluck, *Bektâşîlik Tedkikleri*, s.28; *Salname-i Vilayet-i Selanik*, Selanik 1303, s.267.

¹⁴⁹ Max Choublier, "Rumeli Bektaşîleri-1", çev. Aslı Can, *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı II/12, İstanbul 1969, s.23-27.

¹⁵⁰ Uzair İbrahimi, *Makedonya'da Tarikatlar ve Bugünkü Hayata Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara 2002, s.50-51, 82-83.

¹⁵¹ BOA, ŞD, 2101/10.

Maden, Fahri-Aktaş, Yasemin. Bektaşiliğin Tarihsel Konumu, İnanç ve Kültür Tarihimizdeki Yeri.

Vechi Baba, son derece sosyal bir insandı¹⁵². Daha önce Sa'di tarikatına intisaplı Şemseddin Baba ise Bektaşilikten nasip alıp Yakova'da bir çerağ uyandırmıştı¹⁵³. 1826'da kapatılan Köprülü Hacet Baba Tekkesi de yeniden canlandırılan tekkeler arasındaydı¹⁵⁴.

Manastır'da 1872-1873'de Hüseyin Baba adında küçük bir tekke mevcuttu¹⁵⁵. Seyyah Herbet'in 1900'lerde bu tekkede iki gece kalmış ve Bektaşi dervişleri onun için zengin bir ziyafet hazırlamışlardı¹⁵⁶. Görice bölgesinde ise 4 tekke olup, Melcan Tekkesi ve Turan'daki Ali Baba Tekkesi bunların en önemlisiydi. Yine Katorom'da küçük bir tekke, Hoç'ta 1826 sonrası İbrahim Baba'nın gayretleriyle ilk defa tesis edilmiş olan bir tekke mevcuttu¹⁵⁷. Kesriye'deki Kasım Baba Tekkesi yeniden açılmış ise de 1826'daki tahribat çok olduğundan tekke iyice küçülmüş durumdaydı¹⁵⁸. Kesriye'nin batısında yer alan Vodorina ve Odra'da da Bektaşiler tekkeler açmışlardı¹⁵⁹.

Alasonya¹⁶⁰ ve Yine Cuma¹⁶¹ zamanla mamur hale gelen Bektaşi tekkelerinin açıldığı yerlerdi¹⁶². Örneğin Topçular köyünde, akarsu kenarında ve ağaçlar arasında Gazi Ali Baba'nın türbesini barındıran bir tekke mevcuttu. Eğribucak'taki Mü'min Baba Tekkesi Bektaşi yasağı sırasında el konulan arazileri Bektaşilerce satın alınarak 1885'lerde tekrar açılmıştı¹⁶³. Bektaşi nüfusun yoğun olduğu Elbasan'da 1868'de Mustafa Baba yeni bir tekke tesis etmişti¹⁶⁴. Bununla birlikte Elbasan'ın en önemli Bektaşi tekkesi, 1803'de Fakri Baba ve Cefai Baba tarafından inşa edilen ve "Büyük Tekke" adıyla bilinen yerdi¹⁶⁵.

19. yüzyılın sonlarında kuvvetlenen Arnavut milliyetçiliğinin en sıkı destekçileri Bektaşi baba ve dervişleriydi. Arnavutça yayınlanan dil ve eğitim kitaplarını gizlice basıp dağıtan tekkeler kısa zamanda Arnavut milliyetçiliğinin merkezleri durumuna gelmişlerdi. Böylece bölgedeki tekke sayısının çoğalması

¹⁵² Raif Vırmıça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, C. I, Ankara 1999, s.155.

¹⁵³ İzeti, a.g.e, s.241.

¹⁵⁴ BOA, EV.MKT.CHT, 516/47.

¹⁵⁵ İbrahimi, a.g.t, s.50-51, 82-83.

¹⁵⁶ Aubrey Herbert, *Ben Kendim: Osmanlı Ülkesine Son Seyahatlar*, çev. Yılmaz Tezkan, Ankara 1999, s.205.

¹⁵⁷ Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, s.45.

¹⁵⁸ BOA, A.MKT.NZD, 75/93; BOA, EV.MKT, 1209/99; BOA, EV.MH, 441/22.

¹⁵⁹ Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, s.29-30.

¹⁶⁰ Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, s.31.

¹⁶¹ BOA, EV.MKT.CHT, 258/22.

¹⁶² Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, s.31.

¹⁶³ Hasluck, *Bektâşilik Tedkikleri*, s.31-32.

¹⁶⁴ Hasluck, *Christianity and İslam Under The Sultans*, C. II, s.549-550.

¹⁶⁵ Luan Aftamaj, *Arnavutluk Bektaşiliği, Başlangıcı, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.111.

buralarda Arnavutça okuma-yazma öğrenen köylüler arasında milliyetçi düşüncelerin hızla yayılmasına olanak sağlamıştı¹⁶⁶.

Bektaşiler, Arnavut bağımsızlık hareketine önemli katkılar vermişlerdir. Tekkeler adeta hareketin merkezleri olarak işlev yerine getirmiş, Bektaşi tekkelerinde Arnavutça eğitimin propagandası yapılmıştı¹⁶⁷. Constantine A. Chekrezi'nin ifadesine göre Arnavutluk bağımsız olduğunda Bektaşiler, Müslüman nüfusun kalabalık bir kısmını meydana getiriyorlardı¹⁶⁸. Dierl'e göre ise yeni kurulan Arnavut krallığının Müslüman nüfusunun en az dörtte biri Bektaşi idi¹⁶⁹. Oysa Balkan harplerinde çoğu Bektaşi tekkesi ciddi zarar görmüş, Epir bölgesindeki Yunan komitacıların saldırısına uğrayan Bektaşiler Arnavut bağımsızlığını desteklemenin bedelini çok ağır ödemişlerdi¹⁷⁰.

Arnavutluk'ta yeni tekkelerin açılması 1912 sonrası da sürmüştür. Tomorri Baba Tekkesi 1916 yılında İlyas Baba tarafından tesis edilmiş, bölgede Bektaşiliğin merkezi daha önce Kalkandelen (Tetova)'deki Harabati Baba Tekkesi iken, 20. yüzyılın başlarında onun yerini Elbasan Tekkesi almıştı¹⁷¹. Osmanlı'nın bölgeden çekilişinin ardından Sırp-Hırvat yönetimi altına giren Bektaşi tekkeleri baskılara maruz kalmış, bu sebeple babasız ve muhripsiz kalan birçok tekke atıl duruma düşmüştür. Harabati Baba Tekkesi de bunlar arasındadır¹⁷². Arnavutluk'un bağımsızlığından sonra ise bölgede Bektaşilik yeni bir döneme adım atmıştır.

1826 sonrası Bektaşiler devlet nezdinde yeniden resmen kabul edilmek için de girişimlerde bulunmuşlardır. 1866'da açılan ve tekkelerden sorumlu olan Meclis-i Meşayih'e müracaat eden Bektaşiler, yeniden resmi olarak tanınmak istemişlerdi. Fakat her başvurularında karşılıklarına II. Mahmut'un fermanı çıkmış, yetkililer bu fermana aykırı hareket edilemeyecekleri cevabını vermişlerdi¹⁷³.

¹⁶⁶ Nathalie Clayer-Alexandre Popovic, "Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 2005, s.262.

¹⁶⁷ Elsie, a.g.m, s.23.

¹⁶⁸ Constantine A. Chekrezi, *Albania Past and Present*, New York 1919, s.204.

¹⁶⁹ Dierl, a.g.e, s.70.

¹⁷⁰ Murat Küçük, *Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk'ta Bektaşilik Bir Nefes Balkan*, İstanbul 2006, s.104.

¹⁷¹ Aftamaj, a.g.t, s.67, 107-108.

¹⁷² Metin İzeti, "Bektaşiliğin Arnavut Kültür Tarihindeki Yeri", *III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (20-31 Ekim 2009 Üsküp)*, Ankara 2009, s.125.

¹⁷³ BOA, BEO, 3599/269902; BOA, BEO, 3652/273837; BOA, ŞD, 2111/10; *Muhibban*, Yıl 3, Sayı 3, s.1-2.

5. Bektaşiliğin Kültür Hayatımızdaki Yeri

Bektaşilik 13. yüzyıldan 21. yüzyıla kadar Asya, Avrupa, Kuzey Afrika ve ABD’de tekkelere ve temsilcilere sahip olmuş, yalnızca Müslüman ahaliyi değil iletişim kurduğu değişik inanç ve kültürlerde insanları da etkilemiş, hatta o innaçlardan da etkilenmiştir. Bektaşilik edebiyat ve kültür sahasında kendine mahsus bir literatür oluşturmuştur. Özellikle Türkçe’nin günlük hayatta ve ibadet alanında yaygın olarak kullanılması Bektaşilik özelinde Türk kültürünün en çok geliştirildiği saha halini almıştır. Bektaşiliğin musiki ve edebiyat yönünden kültürel yapısı daha ziyade 18. ve 19. yüzyıllarda şekillenmiştir. Nitekim İstanbul Bektaşiliği bu süreçte oluşup Türk kültürünü hem temsil eden hem aktaran bir konuma gelmiştir¹⁷⁴.

5.1. Bektaşi Tekkelerinde Üretilen İnsani ve Kültürel Değerler

Çağımızda insanoğlunun ihtiyacı olan ahlak, demokrasi ve insan hakları noktasında Bektaşi tekkelerinin ürettikleri sevgi ve hoşgörü ortamı örnek niteliğindedir. Aslında bu husus tasavvuf öğretisinin müşterek bir sonucudur. Hacı Bektaş Veli ve onun izinden giden Bektaşiler İslamın sevgi ve hoşgörü yönünü yaşayan ve yaşatan gönül erlerinin önemli bir şubesidir. Bu itibarla Bektaşi tekkelerinde tarih boyunca misafirperverlik, ekmeğini-lokmasını paylaşma, muhtaçlara kol kanat germe, toplumsal huzur ve barışı temin etme gibi işlevler yalnızca bir kaçıdır. 17. yüzyılda 150’den fazla Bektaşi tekke ve türbesini ziyaret eden, buralarda aylarca misafir olarak kalan Evliya Çelebi sözünü ettiğimiz yüzyılda Bektaşi tekkelerinin toplumsal değerini canlı bir şahit olarak nakletmektedir. Evliya Çelebi, Bektaşilere çok sert yaklaşan ve itikatlarını sürekli tenkit eden ilmiye mensuplarının aksine onlardan övgüyle ve yer yer iftiharla bahsetmektedir. Eğribucak’taki Memi Bey Sultan Tekkesi dervişlerinde karşımıza çıktığı gibi hemhal olduğu Bektaşi canlarını övgü dolu sözlerle zikretmekte, onları yere göğe sığdıramamaktadır. Evliya Çelebi, Bektaşilerin tekkelerde ilim ve ibadetle meşgul olduklarına şahit olmuştur. Hele hele onların misafirlere karşı gösterdikleri hürmet, alaka ve canla başla hizmetleri seyyahı hayran bırakmıştır. Evliya’ya göre Bektaşiler misafir ağırlamada kusursuzdular. Keza 17. yüzyıl şartlarında tekkeye misafir günün hangi saatinde gelirse gelsin, orada mutlaka yiyecek bir gıda bulabilmekte, az veya çok akarı olan tüm Bektaşi tekkeleri misafirlere ve yolculara yemek ikram etmekteydi.¹⁷⁵

¹⁷⁴ A. Yılmaz Soygyer, *19. Yüzyılda Bektaşilik*, İstanbul 2012, s.114.

¹⁷⁵ Fahri Maden, *Seyyah ve Sufi (Evliya Çelebi Seuahatnamesi’nde Bektaşiler)*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013.

Seyyahın verdiği bilgilere göre Elmalı'daki Abdal Musa Tekkesi kendi Bektaşî dervişlerinin dışında çevrede ikâmet eden Sünniler için de önemli bir ibadet ve ziyaret mekânıydı. Bu itibarla yörede herhangi bir Alevi-Bektaşî-Sünnî çatışması olmamıştır. Zira Abdal Musa Alevi-Bektaşîler nazarında çok önemli bir eren şahsiyet olduğu gibi Sünniler için de Allah dostu evliyadır¹⁷⁶. Ayrıca tarih boyunca diğer tekkelerde de uygulandığı gibi hiçbir ayırım gözetmeden Abdal Musa Tekkesi'nin her kesimden insana kapılarını açması; burada misafirlere, gelene ve gidene yemek verilmesi sosyal barışı tesis etmiştir. Bununla birlikte bugün Alevilik-Bektaşîlik sadece bölgesel barışa değil dünya barışına da hizmet vermektedir.

Öte yandan özellikle İstanbul Bektaşî tekkelerinin kültür tarihimizde özel bir yeri vardır. Örneğin İstanbul'un önde gelen zakirlerinden olarak Karyağdı Baba Tekkesi'nin son postnişini Yaşar Baba'nın davet edildiği meclislerde okuduğu nefesler ve deyişlerle kültür ve sanat dünyamıza katkılar vermiş, farklı meşrepteki tekke mensupları arasında dayanışmaya da örnek teşkil etmiştir¹⁷⁷. 19. yüzyılın sonlarında Çamlıca Tahir Baba Tekkesi ise özellikle Nuri Baba döneminde kültür ve müzik alanlarında bir merkez durumuna gelmişti¹⁷⁸.

Bektaşî fıkraları da en önemli kültürel değerlerimiz arasındadır. Fıkralarda "bir derviş görüşündeki Bektaşî, toplumsal eleştiri mekanizmasıdır. Dini şekli açıdan algılayan softalara, tutarsızlıklara hazır cevap tavrı ve ince zekâsıyla karşı durur. Allah, Ramazan, oruç, Cennet-Cehennem, Ahiret, Dua, Ezan vb. ile ilgili yanlış yorum ve tutumlar Bektaşînin keskin dilinden payını alır."¹⁷⁹

Bu fıkralardan biri şöyledir: Bektaşînin huysuz mu huysuz, geçimsiz mi geçimsiz karısı birgün ölüvermiş. Cenaze namazı eda edilip naaşı kaldırılırken imam efendi, adet gereği cemaate sormuş:

-Ey cemaat! Bu hatun kişiyi nasıl bilirsiniz?

Bektaşî dayanamamış:

-Be imam efendi, demiş, cemaat ne bilsin, onu bana sorsana¹⁸⁰.

¹⁷⁶ Uçar, a.g.e, s.60.

¹⁷⁷ H. İ. Şahin, a.g.e, s.66-67.

¹⁷⁸ Vatin-Zarcone, a.g.m, s.152.

¹⁷⁹ Zehra Kımışoğlu, "Bektaşî Tipi Fıkraları ve Tahlilleri", 2. Uluslararası Türk Kültürü Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni (17-19 Ekim 2007) Bildiri Kitabı, C. II, Ankara 2007, s.1134.

¹⁸⁰ Orhan Güzel, *En Güzel Bektaşî Fıkraları*, İstanbul 2004, s.39.

Bektaşî tekkelerinin müzik dünyamıza getirdiği zenginlik de kayda değer niteliktedir. İlk defa Muhibban dergisinde güfteleri ve besteleri ile yayınlanan Bektaşî nefesleri hâlâ saz eşliğinde okunarak gönül ve duygu dünyamıza neşe katmaktadır. Âşık Veysel, Ali Ekber Çiçek, Muhlis Akarsu, Arif Sağ, Neşet Ertaş, Musa Eroğlu, Sabahat Akkiraz ve günümüzde pek çok genç Türk Halk Müziği sanatçısının seslendirdiği Bektaşî nefesleri insan ruhuna ve gönül dünyasına hitap eden şaheserlerdir. Bektaşî nefesleri günümüzde sadece ayin-i cemlerde veya diğer Alevi-Bektaşî törenlerinde değil 1940'lardan beri popüler müzik dünyasında ve sektöründe insanımıza hizmet vermekte, günlük hayatına çeşni katmaktadır.

5.2. Bektaşî Tekkelerinde Okunan Kitaplar ve Bektaşî Yayın Faaliyeti

Bektaşî tekkelerindeki kültürel dokuyu öğrenmemize yardım eden hususlardan biri buralarda tesis edilmiş olan kütüphaneler ve kitaplıklardır. Çok sayıda Bektaşî tekkesinde rastladığımız kütüphaneler tekkelerin manevi ilimler yanında zahiri ilimlere, edebiyata ve sanata ne derece değer verildiğinin en açık göstergesidir. Bektaşî tekkelerinde okunan kitaplar ele alındığında oralardaki fikri atmosferi ve kültür alışverişini anlamak kolaylaşmaktadır. Bu kitaplıklardan biri 1826 yılında emlak ve eşyalarına el konulan Elmalı'daki Abdal Musa Tekkesi'nde karşımıza çıkmaktadır.

Abdal Musa tekkesinde bulunan 146 cilt kitaptan on üçü Kur'an-ı Kerim'di. Dua kitabı olarak En'am-ı Şerif ile Risale-i Tevhid vardı. Tecvid ilminden söz eden bir eser de mevcuttu. Dini eserler olarak Birgivî Risalesi ve Üstüvanî Risalesi yer almaktaydı. Bu eserlerin tekke kütüphanesinde bulunmasının anlamı Bektaşîlerin muarızlarının eserlerini de ihmal etmemiş olmalarıydı. Keza gerek Birgivî gerekse Üstüvanî, sufilerin vazgeçilmez kabul ettikleri "sema, semah ve devran"larına son derece muhalifti¹⁸¹. Bu iki zatın eserinin bir Bektaşî tekkesinde bulunması Bektaşîlerin her tür fikre ve düşünceye saygı gösterdikleri yargısının sözde kalmadığının bir kanıtıydı.

"Öte yandan Abdal Musa Tekkesi kütüphanesinde menakıbnâme olarak birer nüsha Hamzaname, Emir Sultan, Hacı Bektaş Veli menkıbeleri ile ikişer nüsha Seyyid Battal Gazi ve Ebu Müslim menkıbeleri bulunmaktaydı. Ayrıca tekke kütüphanesinde ağırlıklı olarak tasavvufi ve edebi eserlere rastlanmaktaydı. Mevlana'nın Mesnevi-i Şerifi'nden üç nüsha mevcut iken, müellifi belirtilmeyen bir de şerhi bulunuyordu. Ayrıca Mevlana'nın şathiye türünde yazdığı bir gazelin Farsça

¹⁸¹ BOA, MAD, 9771, s.56.

şerhi (Şerh-i Ebyât-ı Rûmî) mevcuttu. Feridüddin Attar'ın, içlerinde ünlü Tezkiretü'l-Evliya'sının bulunduğu üç eseri kütüphanede yer alıyordu. Tasavvufi edebiyatın derinlerine inmek isteyen dervişler bunun dışında Necmeddin Daye'nin İrşadü'l-Mürid'i ile Mahmud Şebüsteri'nin Gülşen-i Râz'ını okuma imkânına sahiptiler. Bu tür eserlere ilave olarak tekkede Âşık Paşa'nın bir eseri ile Gelibolulu Ahmed Bican'ın Hikâyât'ı mevcuttu. Bu eserlerin çoğunun Bektaşîlik ile doğrudan bir ilgisi bulunmuyordu. Bektaşîlikle doğrudan ilgili olarak nitelendirilebilecek eserlerin çok fazla olmadığı görülmekteydi. Bu durum merkezi hükümetin Bektaşî tekkelerini kapatma gerekçesi olarak kamuoyuna sunduğu Rafızîliğin fikri temelinin bulunmadığını göstermekteydi. Hacı Bektaş Veli'nin Makâlât adlı eserinden Türkçe ve Farsça iki nüshası mevcuttu. Hz. Ali'ye atfedilen Hutbetü'l-Beyan'ın Abdal Musa kütüphanesinde iki nüshası vardı. Bunlardan biri tek bölümden oluşuyordu. Kaygusuz Abdal'ın ise Dilgûşâ adlı eseri zaviyenin kütüphanesinde mevcuttu. Hurufi metinlerinden, Şair Virani'in Risale'si ve Divan'ına da rastlanabilmekteydi. Ancak Fazlullah Hurufi veya Nesimi gibi başka Hurufilere ait metinlerin bulunmayışı dervişlerin Hurufi temayülleri hakkında kesin bir yargıda bulunmamızı güçleştirmektedir. Tekkenin kütüphanesinde muhtemelen Birge tarafından hülâsa edilen Fevaidname ile aynı eser olan Faidename adlı bir kitap da yer alıyordu. Tekkede edebi eserlere ağırlıklı olarak yer verilmişti. Cami, Hafız, Nabi, Baki, Vehbi, Fuzuli, Gevheri ve Cemî gibi şairler divanları ile tekke kütüphanesinde temsil ediliyordu. Şairlerin hayatlarıyla ilgili bilgi alınmak istendiğinde ise bu konuda Hasan Çelebi'nin bir eseri ile Tezkiretü'ş-Şuara bulunuyordu. Ayrıca Nabi'nin Hayriye'si, Fuzuli'nin Hadikatü's-Süedâ'sı, Cami'nin Baharistan ve Bostan'ı, Sa'di'nin Gülistan'ı ve bunlara ait şerhler de mevcuttu. Tekke ayrıca Hakani Mehmed Bey'in Hilve-i Şerif'i ve Larende Kadısı Ziyaeddin Yahya'nın Gencine-i Hikmet adlı bir esere daha sahipti. Aşk konulu Hüsrev ve Şirin, Yusuf ve Züleyha ve Mecnun ve Leyla gibi eserlerin nüshaları da bulunuyordu. Bunlar genel olarak tasavvuf konulu içeriğe sahip edebi eserlerdi. Divanların dışında Gazeliyatlar da kitap listesinin edebi metinlerini çoğaltmaktaydı. Tekkenin kitap listesinde bu ihtiyaca cevap veren Arapça ve Farsça sözlüklerin yanında çeşitli gramer ve sarf kitapları da bulunmaktaydı. Başvuru kitapları kabilinden fıkıh ile ilgili bazı eserlere de tekkede rastlanıyordu. Mülteka, Kudurî ve Vikaye gibi Hanefi fıkının temel eserlerinin tekkede bulunuyor olması Bektaşîlerin fıkhi konulara olan ilgi ve alakalarıyla izah olunabilir. Müellifi bilinmeyen bir Kanunname, Ali Efendi ismi ile geçen bir fetva mecmuası da bunlara eklenmelidir. Ayrıca Mantıkla ilgili Misbah ve şerhi, tarihi içeriğe sahip Tarih-i

Altıparmak ve Siyer kitapları ile bir Osmanlı şeceresi tekke kütüphanesinde yerini almıştı. Ayrıca tekkede 19. yüzyılın Menafii'n-Nas diye bilinen ünlü tıp eseri ile Hekimbaşı Salih bin Nasrullah'ın Gayetü'l-Beyân adlı eserinin bir nüshası, Felsefe kitabı olarak ise el-Ebherî'nin Telhisü'l-Hakayık'ı bulunmaktaydı. Genel olarak değerlendirildiğinde Abdal Musa tekkesinde bulunan kitapların herhangi bir tarikat kütüphanesinde bulunanlardan çok da farklı olmadığı görülmektedir. Tekkede tasavvufi ve edebi eserlerin yoğun olması şeyh ve dervişlerin çok yönlü edebi bir eğitim vermeye çalıştıkları izlenimi vermektedir. Ayrıca tekkede inzivaya çekilip kitaplarını da buraya vakfeden bazı iyi eğitilmiş dervişlerin olması da muhtemeldir. Tekkede ilmi ve kültürel hayatı canlı tutmak için çaba harcandığı söylenilebilir. Bu eserler tekkede okuma-yazma oranı konusunda da bir fikir sahibi olmamıza olanak sağlamaktadır. Tekkede en azından şeyhlerin ve birçok dervişin okuma-yazma bildikleri, tekkenin müdavimlerine bir şeyler okuyacak kimselerin olduğunu tahmin etmekteyiz. Bazı eserlerin harap durumda olmaları fazlaca kullanılıyor, yani okunuyor olmasından kaynaklanmış olmalıdır.”¹⁸²

Bektaşî tekkelerinde mevcut bulunan bu eserler oradaki kültürel ortamı açıkça gözler önüne sermektedir. Bektaşî tekkelerinin kültürel ve dini yapısı hakkında ipuçları veren bu eserler dikkatle incelendiğinde her birinin dinen ve ahleken ne kadar faydalı oldukları anlaşılmaktadır.

Bektaşî tekkelerinde okunan kitaplar kadar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Bektaşî yaygın faaliyeti tarikatın kültür tarihimizdeki yerini göstermektedir. Bu eserlerin bir kısmı Bektaşîliğe yöneltilen eleştirilere verilen cevaplar olmakla birlikte çok sayıda tasavvuf ve edebiyat içerikli yayınlardır.

1867 yılından sonra yoğunlaşarak devam eden Bektaşî yayınları, tarikatın müdafaası ve yeniden devlet-halk nezdinde meşru bir zemine kavuşması için ciddi bir hizmet görmüştür¹⁸³. Bu dönemde Bektaşîliğin eleştirildiği ve ağır bir şekilde tenkit edildiği yayınlar da yapılmıştır. Bu durum olumsuz sonuçlar doğurduğu kadar o dönemin şartları dâhilinde tarikata gösterilen ilgi ve alakanın artması gibi olumlu neticeler de doğurmuştur. Nitekim 1871'de Harputlu Hoca İshak Efendi Bektaşîlere ciddi bir saldırıda bulunduğu *Kâşifu'l-Esrâr ve Dâfiu'l-Eşrâr*'ı yayınlamıştır. Hoca Efendi bu eserde ortalıkta dolaştığını iddia ettiği Bektaşîlik hakkındaki dedikodular ve *Câvidan* adlı eserden hareketle Hurufilik etkisiyle Bektaşîlerin zındıklaştıklarını

¹⁸² BOA, MAD, 9771, s.56.

¹⁸³ Salih Çift, “1826 Sonrasında Bektaşîlik ve Bu Alanla İlgili Yayın Faaliyetleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XII, Sayı 1, Bursa 2003, s.254-256.

ileri sürmüş, eleştirinin boyutunu iftira raddesine vardırmıştı¹⁸⁴. Buna karşılık 1876'da Bektaşiliği savunan ve aynı zamanda *Kâşifü'l-Esrar*'a cevap niteliğinde *Mir'âtü'l-Mekâsîd fî Def'i'l-Mefâsîd* yayınlanmıştı¹⁸⁵. Bu eserde Bektaşiliğin tarihi boyutu, âyin ve iabdet şekilleri, Bektaşilerin gelenek ve görenekleri anlaşılmaktaydı. Bu yönleriyle ilk eser olma özelliği taşımakta ve Bektaşi fikirlerinin açık bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamıştı¹⁸⁶. Bu arada Hoca İshak Efendi'ye bir *Reddiye* de Şahkulu Sultan Tekkesi postnişini Mehmet Ali Hilmi Dede baba tarafından hazırlanmış, ancak bu reddiyenin matabaada bastırılmasına izin verilmemişti¹⁸⁷. Bahsettiğimiz yıllarda Bektaşi yayın faaliyeti açısından dikkat çeken bir isim Karyağdı Baba Tekkesi postnişini Mehmet Necib Baba'dır. Keza Necib Baba 1870'lerde, tekkesinde bir matbaa kurarak taşbaskı (litography) yöntemiyle Bektaşilik ve Hurufilikle ilgili eserler yayınlamıştı. Bu sebeple "Matbaacı" lakabıyla anılmıştır¹⁸⁸. II. Abdülhamit'in iktidara gelmesinden sonra Bektaşi yayınlarında bir kesilme ve durgunluk yaşanmıştır¹⁸⁹. Birge'ye göre bu yayın faaliyeti Bektaşilerin "beklenmeyen halka açılma patlaması"dır¹⁹⁰. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Bektaşilikle ilgili yayınların tekrar hız kazanması üzerine A. Jozef Dierl bu yayın faaliyetini "Bektaşiliğin Küçük Rönesansı" şeklinde takdim etmiştir¹⁹¹.

5.3. Bektaşi Tekkelerinde Yetişen İlim, Fikir ve Sanat İnsanları

Bektaşi tekkelerinde gönül insanlarının yanı sıra ilim, fikir ve sanat insanlarının da yetiştiği tespit edilmektedir. Aslında her tekke şeyhi birer ilim ve kültür insanıydı. Tekkelerdeki âyin-i cemler onların nezaretinde yürütülür, nefesler ve şiirler bizzat onlar tarafından yazılır ve söylenirdi. Edebi alanda Bektaşi tekkelerinden yetişen insan sayısı o kadar çoktur ki antolojiler doldurmaktadır. Özellikle edebi kişilikleri ön plana çıkan sayısız şair ve ozan bulunmaktadır. Hüseyin Vassâf *Sefîne-i Evliyâ*'sında "Bektaşi dervişleri Acem lisan ve edebiyatına kıymet vererek tamamen onu taklit edecek yerde milli lisan ve edebiyatına kıymet verdiler." demektedir¹⁹².

Kültür ve sanat faaliyetlerinin yoğunlaştığı İstanbul Bektaşi tekkeleri ile Anadolu, Rumeli, Mısır, Irak ve sair bölgelerdeki tekkelerden Türkçe nefesler ve

¹⁸⁴ İshak Efendi, *Kâşifü'l-Esrâr ve Dâfi'ü'l-Eşrâr*, İstanbul 1291, s.2-3.

¹⁸⁵ Birge, a.g.e, s.80-81.

¹⁸⁶ Yücer, a.g.e, s.529.

¹⁸⁷ Ahmet Rifkî, *Bektaşi Sırrı*, C. I, Dersâadet 1325, s.113.

¹⁸⁸ Işın, a.g.m, s.136.

¹⁸⁹ BOA, MF.MKT, 47/22; BOA, MF.MKT, 50/139.

¹⁹⁰ Birge, a.g.e, s.81.

¹⁹¹ Anton Jozef Dierl, *Anadolu Aleviliği*, çev. Fahrettin Yiğit, İstanbul 1991, s.67.

¹⁹² Hüseyin Vassâf, a.g.e, C. I, s.401.

Maden, Fahri-Aktaş, Yasemin. Bektaşiliğin Tarihsel Konumu, İnanç ve Kültür Tarihimizdeki Yeri.

şairler söyleyen halk ozanlarının yanı sıra Divan'lar bırakan münevverler yetişmiştir. Bugün elimizde bulunan Alevi-Bektaşî Şiir Antolojileri¹⁹³, Bektaşî Nefesleri ve Bektaşî Babalarının bıraktıkları Divanlar bunun en açık delilidir. Pir Sultan Abdal, Kaygusuz Abdal, Virani, Sadık Abdal Divan sahibidirler. Yine 20. yüzyılın başlarında Karyağdı Baba Tekkesi'nde post-nişin bulunan Hafız Baba'nın toplam 221 şiirden oluşan *Divan-ı Aşk'ı*¹⁹⁴, aynı dönemde Şahkulu Sultan Tekkesi post-nişini Mehmet Ali Hilmi Baba'nın *Divan'ı*¹⁹⁵ kayda değer niteliktedir. Hilmi Baba'dan nasip alan Edip Harabi Baba'nın *Divan'ı*¹⁹⁶ da anılmaya değer nitelik ve niceliktedir. İkinci Meşrutiyet döneminde Edip Harabi Baba'nın beraberinde Bektaşî tekkelerine gidip gelen bir başka zat Filozof Rıza Tevfik'tir.

Osmanlı'nın son yıllarında İstanbul Bektaşî tekkeleri arasında Şehitlik Tekkesi'nin ve Nafi Baba'nın hususi yeri vardır. Dönemin padişahı II. Abdülhamit ile de zaman zaman görüştüğü haber verilen Nafi Baba devlet adamlarından ileri gelen çok sayıda zatı da irşad etmiştir¹⁹⁷. Ayrıca Nafi Baba döneminde Şehitlik Tekkesi, Baba'nın meşrutiyet taraftarı olması sebebiyle Jön Türklerin toplantı mekânı haline gelmiştir¹⁹⁸. Bu toplantılar esansında tekkeye gelenler arasında II. Abdülahmid'in başyaveri Fehim Paşa, Esad Toptani Bey ve Mabeynci Emin Bey de bulunmaktaydı¹⁹⁹. Tekkeye sık gelenler arasında Karikatürist Cem, müzisyen ve şair kimliğiyle bilinen Nasuh Bey ve İstanbul polis müdürü Halil Bey de vardı. Üst düzey devlet adamlarının rağbet gösterdikleri Şehitlik Tekkesi'nin en önemli müdavimlerinden bir diğeri Filozof Rıza Tevfik Bey'di²⁰⁰. Bu kadar bürokratik kitleyi etrafına toplayan Nafi Baba, 1870 yılında Robert Koleji'nin kuruluşuna da öncü olmuş, hatta tekkenin bazı arazilerini koleje devredip okulun kurucu heyetinde de yer almıştır²⁰¹.

Nafi Baba'dan sonra ise Şehitlik Tekkesi'nde oğlu maarifçi kişiliğiyle bilinen Mahmut Beybaba posta geçmiştir²⁰². Babası tarafından iyi bir eğitim aldırılan Mahmut Beybaba İngilizce ve Fransızca gibi Batı dilleriyle beraber Farsça ve Arapça

¹⁹³ S. Nüzhet Ergun, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, C. I-II, İstanbul 1955; İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, C. I-V, Ankara 1998.

¹⁹⁴ Halil İbrahim Şahin, *Hafız Baba-Karyağdı Baba (Eyüp/İstanbul) Bektaşî Tekkesi Postnişini Hafız Baba ve Divanı Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 2013, s.225-328.

¹⁹⁵ Mehmed Ali Hilmi Dede Baba *Divanı*, haz. Gülbeyaz Karakuş, İstanbul 2000.

¹⁹⁶ Kemal Üçüncü, *Ahmed Edîb Harâbî Baba Divânı*, C. I-II, Ankara 2012.

¹⁹⁷ "Nâfi Baba'ya 'Â'id", *Yirminci Asırda Zekâ*, Sayı 14, İstanbul 1328, s.245.

¹⁹⁸ Vatin-Zarcone, a.g.m, s.152.

¹⁹⁹ Noyan, a.g.e, C. V, s.179.

²⁰⁰ TİTE, Kutu nr.64, Belge nr.221; Mehmet Artemel, "The Hilltop on the South Campus", *Leaders*, Sayı 4, s.14.

²⁰¹ Şevki Koca, *Bektâşîlik ve Bektâşî Dergahları*, İstanbul 2005, s.189; Artemel, a.g.m, s.12-15.

²⁰² BOA, DH.SAİDd, 50/411.

da öğrenmiştir. Hatta Uygurca ve Çağatayca gibi farklı dillerde araştırmalar yaptığı ifade edilmektedir²⁰³. Eser de kaleme alan Mahmut Beybaba, *Maarif-i Umumiye Nezareti Târihçe-i Teşkilât ve İcraatı* isimli eseriyle, ilk Türk eğitim tarihçisi olmuştur²⁰⁴.

Şehitlik Tekkesi'nin son şeyhi Nüzhet Baba da renkli bir şahsiyettir. Nüzhet Baba, Nafi Baba'nın kurucuları arasında bulunduğu Robert Kolej mezunudur. 1911-1915 yıllarında Fenerbahçe'de futbol oynamıştır²⁰⁵. Yüksek Ziraat Enstitüsü Beden Terbiyesi Direktörlüğü²⁰⁶, Türkiye Futbol Federasyonu Hakem Komitesi başkanlığı²⁰⁷ ve bir dönem milletvekilliği yapan²⁰⁸, Nüzhet Baba'nın son görev yeri Washington Büyükelçiliği müşavirliği idi. Bu son görevinden 1 Ağustos 1960 tarihinde emekli olmuştur.

Nüzhet Baba 8 Ekim 1975'de vefat etmiş olup geride gayet verimli ve zengin bir yazı ve çeviri külliyatı bırakmıştır²⁰⁹. 1937'de hazırladığı *Futbolun Kaideleri*, 1940'ta basılan *Tenis ve Hokey* gibi çeşitli spor dalları hakkındaki eserlerine ilave olarak Anna Perrott Rose ve Robert Conquest'tan çevirdiği *Kapımız Açık* (İstanbul 1967) ve *Büyük Tedhiş* (Ankara 1969) adlı tercümelemleri vardır.

Edebiyat ve kültür hayatımızın dışında her türlü meslek grubundan Bektaşî tekkelerinden feyz alarak yetişen sayısız insan mevcuttur. Bedri Noyan Dede Baba Her Yönüyle Bektaşîlik ve Alevilik adlı eserinde Bektaşî tekkelerinden yetişen bilim ve sanat insanlarını tek tek saymaktadır²¹⁰.

5.4. Osmanlı Fetihlerinde ve Vatan Savunmasında Bektaşîler

Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışından itibaren yapılan fetihlere Bektaşî baba ve dervişleri de katkı da sağlamışlardır. Örneğin Bursa kuşatmasında faydaları görülen Abdal Musa, Geyikli Baba ve Abdal Murat; Edirne'nin alınmasında Sefer Şah Sultan, İstanbul kuşatması ve fethinde ordu içerisinde İstanbul'a gelen Akbaba Sultan gibi Rum Abdalları ilk akla gelen örneklerdir. Yine Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli), I. Kosova

²⁰³ Ali Birinci, "Bir Bektaşî Babası, Dârülfünûn İngiliz Edebiyatı Müderrisi ve Maarifin İlk Tarihçisi Mahmut Bey Baba", *Maarif-i Umûmiye Nezareti Târihçe-i Teşkilât ve İcraâtı-XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, haz. Taceddin Kayaoğlu, 2001, s.XLVII; "Nâfi Baba'ya 'Â'id", s.246.

²⁰⁴ Mahmut Cevat İbnü's Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-yi Teşkilat ve İcraatı-XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara 2001.

²⁰⁵ Rüşti Dağlaroğlu, *Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi 1907-1957*, İstanbul 1957, s.175-183.

²⁰⁶ Nüzhet Baba, *Tenis ve Hokey*, Ankara 1940, s.4.

²⁰⁷ Nüzhet Abbas, *Futbol Kaideleri*, İstanbul 1937, s.3.

²⁰⁸ Şevki Koca, "Boğaziçi'nde Bir Bektaşî Dergahı: Şehitlik", *Cem*, Sayı 106, İstanbul 2000, s.46; Koca, a.g.e, s.189.

²⁰⁹ Birinci, a.g.m, s.XLVIII.

²¹⁰ Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, C. VI, Ankara 2003.

Seferi'ne katılmış²¹¹, Gül Baba I. Viyana seferinde orduyla birlikte bulunup Macaristan'ın fetini sağlamıştır. Girit adasının fethinde de Bektaşi şeyh ve dervişleri ön saftaydılar. O dönem Hacı Bektaş Veli Tekkesi post-nişinliğinde bulunan Vahdeti Dede Girit seferi için dervişlerden oluşan bir kabile hazırlayıp başına Horsânîzâde Ali Dede'yi tayin ederek sefere göndermişti. Böylece Bektaşi dervişlerinin de katılımıyla ada fethedilmiş ve Bektaşilik Girit adasında neşvü nema bulmuştur²¹².

Yeniçerilerin manevi eğitiminde ve moral olarak desteklenmesinde Bektaşi şeyh ve dervişleri doğrudan görev almışlardı. Böylece devşirme sitemi ile gelen Yeniçeriler İslamı pratik açıdan öğreniyorlar, Bektaşiliğin dışa dönük yapısı, Hacı Bektaş Veli sevgisi ve muhabbeti gerek barış zamanlarında gerekse savaşlarda Yeniçeriler moral ve motivasyonunu sağlıyordu. Gülbengler, dualar, cönkler ve sair unsurlar Yeniçeri ordusunun savaşlardaki başarılarını ve düşman karşısındaki azim ve kararlılıklarını artırıyordu. Bektaşiler Yeniçeriler üzerindeki bu manevi tesirin ve yakınlığın acı sonuçlarını da 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı sırasında onlarla kader birliği yaparak ödemiştir.

Fethedilen bölgelerde fetih öncesi ve sonrası açılan tekkeler o bölge halkının gönlünü kazanma ve böylece fetihleri kolaylaştırma fonksiyonu üstlenirken kurulan vakıflar sosyo-ekonomik işlevler görmüştür. Bu sayede tekkelerde ayende ve revendeye (gelen geçen misafirlere) ücretsiz yemek ve barınma hizmeti verilmiştir. Diğer tarikatlarda da karşımıza çıkan ülkenin en ücra köşelerine kadar yayılarak -ki Bektaşi tekkeleri de genelde ulaşımın zor olduğu yerlerde kurulmuştur- insanların güvenle konaklayabileceği mekânlar meydana getirmişlerdir. 17. yüzyılın en önemli şahidi olan Gülşeni tarikatı mensuplarından Evliya Çelebi 150 den fazla Bektaşi tekke ve türbesi hakkında bilgi verirken canlı bir şahit olarak Bektaşi tekkelerinin sözünü ettiğimiz hizmetlerini sayıp dökmektedir. Bu tekkeler misafirler için güvenli yerler olmakla birlikte sınır boylarının güvenliği ve istihbarat toplama bakımından da hizmetler vermiştir.

1826 yılında Bektaşiler yasaklılık sürecine girmeleri ve uzun yıllar süren yasaklılığa rağmen vatana hizmetten geri durmamışlardır. Birinci Dünya Savaşı sırasında, "Mücâhidîn-i Bektaşiyye" adıyla bir Bektaşi alayı kurulmuştu. "Hacı Bektaş Tekkesi'nin son resmi şeyhi Veliyyeddin Çelebi'ye (1867-1940) göre, 1915'te bir alay kurulmuştu. Bu alaydaki asker sayısı 7.000'i aşındı ve Doğu cephesine gönderilmişti. Veliyyeddin Çelebi bu konuda; 'Biraderim merhum Çelebi Cemaleddin

²¹¹ Koca, a.g.e, s.129.

²¹² O. F. Köprülü, a.g.m, s.159-165.

Efendi'nin 1331 senesinde yedi bini mütecaviz efraddan mürekkeb Mücâhidîn-i Bektaşîye namı altında teşkil etmiş olduğu bir alay ile Harb-i Umumiye iştirak ve vazife-i mukaddese-i vataniyyesini ifa eylediği herkesin ma'lumudur.' demektedir. Çelebi Cemaleddin Efendi, ta Dersim'e (günümüz Tunceli'si) kadar Alevilerin yaşadığı yerleri dolaşarak onları bu alaya katılmaya teşvik etmiş, böylece nüfuzunun genişlemesini de sağlamıştır. İzzettin Ulusoy, bu alayın Kafkas cephesine gidişi sırasında doğudan birçok Alevinin, erkek kılığına girmiş kadınlar dâhil bu alaya katıldığını söylemektedir. Bu alaya ait olduğu söylenen bir sancak, halen Cemaleddin Çelebi'nin Hacibektaş'taki türbesinin başucunda durmaktadır. Bir görgü tanığı olan Nuri Dersimi, Talat ve Enver Paşa'ların, Çelebi'yi bu alayı kurmakla görevlendirmek için Hacibektaş'a geldiklerini söylerken, diğer bir görgü tanığı Erzincan Mücâhidîn-i Bektaşîye Taburu kumandanı Sıtkı Baba, bu alayı kurma teklifinin Sultan Mehmet Reşad veya Talat ve Enver paşalardan gelmediğini, Çelebi'nin kendi inisiyatifi ile olduğunu söylemektedir."²¹³

Birinci Dünya Savaşı'nın yanı sıra Milli Mücadele'de de Aleviler ve Bektaşiler ön safta yer almışlardır. Kurtuluş Savaşı'nda da Aleviler ve Bektaşiler yurdun düşmandan temizlenmesinde canla-başla çalışmışlardır. Bazı Babalar kurtuluş örgütlerine katılıp istihbarat hizmeti verirken bazı tekkeler silah kaçırma faaliyetinde bulunmuşlardır. Çamlıca Tahir Baba Tekkesi post-nişini Ali Nutki Baba, Milli Mücadele'ye büyük hizmet etmiştir. Baba, Kuzguncuk'taki Milli Kurtuluş Örgütü'nün kurucuları ve teşkilatlandırıcıları arasında yer almıştır. Bu teşkilat işgal altındaki İstanbul'dan Anadolu'ya silah gönderilmesi hizmeti görmüştür²¹⁴. Turgut Koca, Ali Nutki Baba'nın Milli Mücadele'de silah kaçırmanın yanı sıra casusluk ve bilgi elde etme faaliyeti yürüten MM Grubu üyeleri arasında bulunduğunu da haber vermektedir²¹⁵. Bunların dışında Bektaşilerin Milli Mücadele'de Tekâlif-i Milliye emirlerine seferber olup lojistik yardımlarda bulunma, TBMM'yi destekleme, Batı ve Güney cephelerinde müfrezeler kurma, Bektaşî Çelebi ve Dedebaba'sının mücadeleyi destekleyen telgraf ve beyannameleri gibi pek çok hizmetleri görülmüştür.²¹⁶

Sonuç

Hacı Bektaş Veli, 13. yüzyılda Horasan'dan çıkıp uzun bir yolculuk sonunda Anadolu'ya gelmiş, halifeleri ve dervişleri ile birlikte, Sulucakaraöyük'e yerleşmiş ve

²¹³ Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*, İstanbul 2003, s.103-104.

²¹⁴ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1974, s.222-239.

²¹⁵ Turgut Koca, *Bektaşî-Alevî Şairleri ve Nefesleri: 11. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Kadar*, İstanbul 1990, s.739.

²¹⁶ Baki Öz, *Kurtuluş Savaşı'nda Alevî-Bektaşiler*, İstanbul 1989; H. Küçük, a.g.e, s.97-183.

Bektaşiliğin çerağını uyandırmıştır. Eğitimini Hoca Ahmet Yesevi Dergâhı'nda tamamladıktan sonra Anadolu'ya geldiği ve Baba İlyas-ı Horasani ile görüştüğü tarihi kayıtlardan tespit edilen Hacı Bektaş Veli, Anadolu coğrafyasına İslam'ın temel değerlerini getirmiş, Ehl-i Beyt-i Rasulullah kanalıyla Ahmet Yesevi'ye ulaşan, insan-ı kâmil olma usulü ve yöntemini, Dört Kapı Kırk Makam sistemini geliştirerek uygulamıştır. Bektaşilik bu Dört Kapı Kırk Makam öğretisinin bir sistematiğidir. Ehl-i Beyt yoludur. Bunun da kaynağı Hz. Ali'dir. Keza Hz. Peygamber ilim şehri, Hz. Ali de onun kapısıdır. Ayrıca Bektaşilik tevella ve teberrâ tavrı üzerine bina edilmiştir. Tevella, Hz. Ali'yi ve Ehl-i Beyt'i sevmek, onları sevenleri sevmek ve onlarla dost olmaktır. Teberrâ ise Hz. Ali ve Ehl-i Beyt düşmanlarına düşman olup o düşmanlardan yüz çevirmektir. Bu itibarla Bektaşiler Ehl-i Beyti tevella ve onların düşmanlarını da teberrâ bilirlerdi.

13. yüzyılda Anadolu'da Hacı Bektaş Veli'nin uyandırdığı çerağı günümüze kadar dört kıtada temsil edilmiştir. Anadolu'dan sonra Bektaşilik özellikle Rumeli'de Ege-Akdeniz adalarında, Mısır, Suriye ve Irak coğrafyasında yayılmıştır. Tarihi süreçte İslam'ın yayılması ve Osmanlı fetihlerinde canla başla yer alan Bektaşî şeyh ve dervişleri Yeniçeri Ocağı'nın manevi terbiyesini de üstlenmişlerdir. Böylece ordunun moral ve motivasyonunda, devşirme sitemiyle gelen Acemi oğlanlarının Türk gelenek ve görenekleriyle yetişmesinde katkı sağlamışlardır. Ancak Yeniçeri Ocağı'nın bozulması ve disiplinden uzaklaşması üzerine durum tersine dönmüştür. 1826 yılında Yeniçerilerin ortadan kaldırılması sırasında Bektaşilikte yasaklanmış, idamlar ve sürgünler birbirini izlemiştir. Bu sebeple özellikle Balkanların İslamlaşmasında büyük yararlar sağlayan Bektaşilik, 19. yüzyılın ilk yarısında yok olma tehlikesi yaşamış, sözü edilen yüzyılın ikinci yarısında üzerindeki baskının hafiflemesiyle yeniden faaliyetlerine başlamıştır.

Bektaşiler 20. yüzyılın başlarında Osmanlı devletinin hızla çözüldüğü bir dönemde maruz kaldıkları baskılara ve ötekileştirmeye rağmen devlete küsmeyip vatan savunmasında yer aldıkları gibi Bektaşî tekkelerini birer kültür merkezi haline getirmişlerdir. Özellikle İstanbul'daki Bektaşî tekkeleri yeniden canlandırılmış, Karyagdı Baba ve Şehitlik tekkeleri birer eğitim, kültür ve siyaset bilimi merkezi haline gelmiştir. Bu dönemde Bektaşiler ülkenin yazan, okuyan ve düşünen kesimine dâhil olup ürettikleri edebi eserler ve yetiştirdikleri ilim insanlarıyla; şiirleri, nefesleri, musikisi ve fıkralarıyla modernleşen topluma katkı vermişlerdir. Yabancı yazarlardan A. Jozef Dierl Bektaşilerin bu faaliyetlerini "Bektaşiliğin Küçük Rönesans'ı" şeklinde takdim etmektedir. Osmanlı'nın son yıllarını resmi olarak hâlâ

yasaklı bir tarikat olarak sürdüren Bektaşilik ve Bektaşiler, Hünkâr'ın "İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır", "Düşünce karanlığına ışık tutanlara ne mutlu", "Okunacak en büyük kitap insandır" ve "Nefsine ağır geleni kimseye uygulamayınız" sözlerini tekkelerinden eksik etmemişlerdir.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

BOA, A.MKT.NZD, 75/93; A.MKT.NZD, 86/57.

BOA, BEO, 306/22926; BEO, 3599/269902; BEO, 3652/273837.

BOA, C.ADL, 20/1219; C.ADL, 29/1734.

BOA, C.EV, 132/6594; C.EV, 166/8288; C.EV, 182/9094; C.EV, 214/10691; C.EV, 216/10764; C.EV, 268/13680; C.EV, 305/15511; C.EV, 309/15743; C.EV, 352/17896; C.EV, 446/22600; C.EV, 477/24138; C.EV, 504/25494; C.EV, 55/2732; CEV, 543/27435; C.EV, 566/28584; C.EV, 638/32171; C.EV, 656/33051; C.EV, 70/3468.

BOA, C.MF, 82/4065; C.MF, 96/4756.

BOA, C.ZB, 17/843.

BOA, DH.İD, 33/36.

BOA, DH.MKT, 1154/35.

BOA, DH.SAİDd, 50/411

BOA, EV.MH, 1172/2; EV.MH, 441/22; EV.MH, 649/74.

BOA, EV.MKT, 1209/99.

BOA, EV.MKT.CHT, 516/47.

BOA, HAT, 1463/118; HAT, 290/17351; HAT, 293/17438; HAT, 294/17515-A; HAT, 500/24493; HAT, 502/24676; HAT, 503/24730; HAT, 512/25094-G.

BOA, İ. MVL, 381/16711.

BOA, MAD, 8248, s.16-17; MAD, 9731, s.406-407, 412; MAD, 9766, s.443; MAD, 9771, s.6, 8, 9-11, 17, 19, 56, 94-100, 107; MAD, 9772, s.262-263.

BOA, MF.MKT, 1099/30; MF.MKT, 47/22; MF.MKT, 50/139.

BOA, ŞD, 2101/10; ŞD, 2111/10.

BOA, Y.PRK.AZJ, 54/82.

TİTE, Kutu nr.64, Belge nr.221.

**Maden, Fahri-Aktaş, Yasemin. Bektaşiliğin Tarihsel Konumu, İnanç ve
Kültür Tarihimizdeki Yeri.**

VGMA, Defter nr. 666, s.108, 597; Defter nr.235, s.216; Tekâyâ ve Zevâyâyâ Mahsûs Defter, nr. 109 (366), s.19, 35, 37, 42.

Bursa Şer'îye Sicili, nr. B.317/558, s.6a-8a.

Edirne Şer'îye Sicili, nr. 342, v. 27b-29a.

Kütahya Şer'îye Sicili, nr. 14, Hüküm 423.

Konya Şer'îye Sicili, nr.71/F-31, s.90.

Kırşehir Şer'îye Sicili, nr. 21, s.113.

B. Kaynak Eserler ve Araştırmalar

800. Doğum Yıldönümü Anısına Hacı Bektaş Veli, Ankara 2009.

ABİVA, Hüseyin, "Balkanlar'da Bektâşilik Genel Bir Bakış", *Keşkül*, çev. Elif Eda Karagöz, Sayı 22, Bahar 2012, s.56-57.

AFTAMAJ, Luan, *Arnavutluk Bektaşiliği, Başlangıcı, Gelişmesi ve Günümüzdeki Durumu*, Marmara Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul 2009.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. XII, Dersâadet 1309.

Ahmed Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, C. I, terc. Tahsin Yazıcı, Ankara 1963.

Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih-i Lütfi*, C. I, İstanbul 1290.

Ahmet Rıfki, *Bektaşî Sırrı*, C. I-II, Dersâadet 1325-1328.

Ali Cevad, *Mükemmel Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1316.

"Nâfi Baba'ya 'Â'id", *Yirminci Asırda Zekâ*, Sayı 14, s.245-246.

ALTI, Aziz, "Baba Sultan-Sureti Baba Zaviyesi", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 46, Nisan 2019, s.26-36.

ALTI, Aziz, "Bektaşîlerin ve Yeniçerilerin Yaşantısından Bir Kesit: Yeniçeri Kahvehaneleri", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı 15, Ankara 2018, s.219-230.

ALTI, Aziz, "Makedonya'da Bir Bektaşî Köyü: Kanatlar", IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşîlik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018 Ankara) Bildiriler Kitabı (18-20 Ekim 2018), C. I, Ankara 2018, s.67-89.

ALTI, Aziz, "Nüfus Defterlerine Göre Pirevi (Hacı Bektaş Veli Tekkesi) (1830-1846)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 90, Yaz 2019, s.77-98.

ALTI, Aziz, "Yeni Bulgular Işığında Durbali Baba Tekkesi (19 ve 20. Yüzyıllar)", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi (2021 Yılı-Hacı Bektaş Veli Özel Sayısı)*, Nevşehir 2021, s.148-161.

ALTI, Aziz, *Balkanlarda Bektaşîlik XVII-XVIII. Yüzyıllar*, La Kitap Yayınları, Ankara 2019.

- ARTEMEL, Mehmet, "The Hilltop on the South Campus", *Leaders*, Sayı 4, s.12-15.
- Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, C. III, haz. Mahmut Ak, Ankara 2007.
- Aşıkpaşazâde Tarihi*, İstanbul 1332.
- Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk`undan Anılar (1885-1912)*, çev. A. Dirim, İstanbul 2006.
- BABA, Nüzhet, *Tenis ve Hokey*, Ankara 1940.
- BIÇAKÇI, İsmail, *Yunanistan'da Türk Mimarî Eserleri*, İstanbul 2003.
- BİRGE, J. K., *The Bektashi Order of Dervishes*, London 1937.
- BİRİNCİ, Ali, "Bir Bektaşî Babası, Dârülfünûn İngiliz Edebiyatı Müderrisi ve Maarifin İlk Tarihçisi Mahmut Bey Baba", *Maârif-i Umûmiye Nezareti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı-XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi*, haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara 2001, s.XXXIV-LV.
- BULUT, Halil İbrahim-YILDIZ, Harun, *Alevîlik Bektaşîlik Tarihi, Dini, Sosyal ve Güncel Boyutlarıyla*, Bilay Yayınları, Ankara 2021.
- CHEKREZİ, Constantine A., *Albania Past and Present*, New York 1919.
- CHOUBLIER, Max, "Rumeli Bektaşileri-1", çev. Aslı Can, *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı II-12. İstanbul 1969, s.23-27.
- CLAYER, Nathalie, "Bektaşîlik ve Arnavut Ulusçuluğu", *Toplumsal Tarih*, çev. O. Koloğlu, Sayı 2, s.58-61.
- CLAYER, Nathalie, "The Myth of Ali Pasha and The Bektashis The Construction of an Albanian Bektashi National History", *Albanian Identities Myth and History*, Londra 2002.
- CLAYER, Nathalie-POPOVİC, Alexandre, "Osmanlı Döneminde Balkanlardaki Tarikatlar", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 2005, s.250-271.
- ÇALIK, Sıddık, *Çirmen Sancağı Örneğ'in'de Balkanlar'da Osmanlı Düzeni (15-16. Yüzyıllar)*, Ankara 2005.
- ÇETİN, Atilla, "İstanbul'daki Tekke, Zaviye ve Hânkahlar Hakkında 1199 (1784) Tarihli Önemli Bir Vesika", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 13, Ankara 1981.
- ÇİFT, Salih, "1826 Sonrasında Bektaşîlik ve Bu Alanla İlgili Yayın Faaliyetleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı XII-1, Bursa 2003, s.254-256.
- ÇİFT, Salih, *Bursa'da Bektaşî Kültürü ve Ramazan Baba Dergâhı*. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1995.
- DAĞLAROĞLU, Rüştü, *Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi 1907-1957*, İstanbul 1957.
- DİERL, Anton Jozef, *Anadolu Aleviliği*, çev. Fahrettin Yiğit, İstanbul 1991.

**Maden, Fahri-Aktaş, Yasemin. Bektaşiliğin Tarihsel Konumu, İnanç ve
Kültür Tarihimizdeki Yeri.**

- DWIGHT, H. G, *Constantinople Old and New*, Londra 1915.
- ELSİE, Robert, "Bektashi Order of Dervishes", *Historical Dictionary of Kosova*, The Scarecrow Press, USA 2004.
- ERGUN, S. Nüzhet, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri*, C. I-II, İstanbul 1955.
- ERTÜRK, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul 1974.
- Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, İstanbul 1243.
- Esad Efendi, *Vak'anüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, haz. Ziya Yilmazer, İstanbul 2000.
- Evlîya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. O. Ş. Gökyay-Z. Kurşun-S.A. Kahraman-Y. Dağlı-İ. Sezgin-R. Dankoff, C. I-X, İstanbul 1996-2007.
- FAROQHİ, Suraiya, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir Kent Ereninin Hayat Hikâyesi: Merzifonlu Piri Baba", çev. Harun Yıldız, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 18, Yaz 2001, s.119-140.
- FAROQHİ, Suraiya, *Anadolu'da Bektaşilik*, çev. Nasuh Barın, İstanbul 2003.
- GÜLÇİÇEK, Ali Duran, *Her Yönüyle Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) ve Onlarla Yakın İnançlar*, C. I, Köln 2004.
- GÜNDÜZ, İrfan, *Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1989.
- GÜZEL, Orhan, *En Güzel Bektaşî Fıkraları*, İstanbul 2004.
- Hacı Bektaş Veli, *Kitâbü'l-Fevâid*, İstanbul 2011.
- HASLUCK, Frederick W. (1928). *Bektâşilik Tedkikleri*. trc. Râgıb Hulûsi. İstanbul.
- HASLUK, Frederick W., *Christianity and Islam Under the Sultans*, C. II, Londra 1929.
- HERBERT, Aubrey, *Ben Kendim: Osmanlı Ülkesine Son Seyahatlar*, çev. Yılmaz Tezkan, Ankara 1999.
- Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli, *Makâlât*, haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş-Ali Öztürk, İstanbul 2010.
- Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* C. I, V, haz. A. Yılmaz-M. Akkuş, İstanbul 1990-2006.
- İŞİN, Ekrem, "Bektaşilik", *DBİA*, C. II, İstanbul 1994.
- İBRAHİMİ, Uzair, *Makedonya'da Tarikatlar ve Bugünkü Hayata Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisan Tezi, Ankara 2002.
- İshak Efendi, *Kâşifü'l-Esrâr ve Dâfi'ü'l-Esrâr*, İstanbul 1291.
- İZETİ, Metin, "Arnavutlar ve Bektâşilik", *Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu-I* (28-30 Eylül 2005) *Bildiriler ve Müzakereler*, Isparta 2005, s.520-524.

- İZETİ, Metin, "Bektaşiliğin Arnavut Kültür Tarihindeki Yeri", *III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (20-31 Ekim 2009 Üsküp)*, Ankara 2009, s.117-127.
- İZETİ, Metin, *Balkanlar'da Tasavvuf*, İstanbul 2004.
- Karakaya-Stump, Ayfer, "Irak'taki Bektaşî Tekkeleri", *Belleten*, Sayı 261, Ankara 2007.
- KILIÇ, Rüya, *Osmanlıdan Cumhuriyete Sufi Geleneğin Taşıyıcıları*, İstanbul 2009.
- KIMIŞOĞLU, Zehra, *2. Uluslararası Türk Kültürü Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni (17-19 Ekim 2007) Bildiri Kitabı*, C. II, Ankara 2007, s.1133-1138.
- KİEL, Machiel, "Sarı Saltık ve Erken Bektaşilik Üzerine Notlar", çev. Fikret Elpe, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. II, İstanbul 1980.
- KOCA, Şevki, "Boğaziçi'nde Bir Bektaşî Dergahı: Şehitlik", *Cem*, Sayı 106, s.45-48.
- KOCA, Şevki, "Kıbrıs Bektâşi Dergâhları", *Cem*, Sayı 114, s.17-18.
- KOCA, Şevki, *Bektâşîlik ve Bektâşi Dergahları*, İstanbul 2005.
- KOCA, Turgut, *Bektaşî-Alevî Şairleri ve Nefesleri: 11. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Kadar*, İstanbul 1990.
- Kolağası Resneli Ahmed Niyazi, *Hürriyet Kahramanı Resmî Niyazi Hatıratı (Hâtırat-ı Niyazi)*, haz. Nurer Uğurlu, İstanbul 2003.
- KOLOĞLU, Orhan, "Bektaşî, İttihatçı ve Telgrafçı Sakallı Eşref'in Anıları (1873-1956)". *Tarih ve Toplum*, Sayı 115, s.9-19.
- KÖKSAL, M. Fatih, "Hacı Bektaş Veli'nin Ölüm Tarihi Hakkında", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 98, Haziran 2021, s.11-40.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, "Hacı Bektaş Veli", *İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1997.
- KÖPRÜLÜ, Orhan F, "Usta-zâde Yunus Bey'in Meçhul Kalmış Bir Makalesi Bektaşiliğin Girdi'nde İnitişarı", *Orhan Köprülü Makaleler*, Ankara 2006.
- KÖPÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976.
- KÖSEOĞLU, Mehmed Akif, "Babagân Bektaşiliği ve 20. Yüzyıldaki Son Temsilcileri", *Keşkül*, Sayı 22, İstanbul 2012.
- KUTAY, Cemal, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati*, İstanbul 1991.
- KÜÇÜK, Hülya, *Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler*, İstanbul 2003.
- KÜÇÜK, Murat, *Tarihten Günümüze Makedonya ve Arnavutluk'ta Bektaşilik Bir Nefes Balkan*, İstanbul 2006.
- KÜLÇE, Süleyman, *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk*, İzmir 1944.
- MADEN, Fahri, *Seyyah ve Sufi (Evlîya Çelebi Seuahatnamesi'nde Bektaşiler)*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013.

**Maden, Fahri-Aktaş, Yasemin. Bektaşiliğin Tarihsel Konumu, İnanç ve
Kültür Tarihimizdeki Yeri.**

- Mahmut Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, *Maarif-i Umumiye Nezareti Tarihçe-yi Teşkilat ve İcraatı-XIX. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*, haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara 2001.
- MANTRAN, Robert, *XVI-XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul 1991.
- Mehmed Ali Hilmi Dede Baba Divanı*, haz. Gülbeyaz Karakuş, İstanbul 2000.
- MÉLİKOFF, Irène, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, çev. Turan Alptekin, İstanbul 1999.
- MÉLİKOFF, Irène, *Kırklar'ın Cem'inde*, çev. Turan Alptekin, İstanbul 2007.
- MOLNÁR, József, *Macaristan'daki Türk Anıtları*, Ankara 1973.
- Muhibban*, Yıl 3, Sayı 3, s.1-2.
- NOYAN, Bedri, *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevilik*, C. V-VI, Ankara 2002-2003.
- NOYAN, Bedri, *Mehmet Ali Hilmi Dede Baba Divanı*, İstanbul 1989.
- NÜZHET Abbas, *Futbol Kaideleri*, İstanbul 1937.
- Osman Fevzi, "Aynen", *Muhibban*, Sayı 1-8, İstanbul 1910, s.71.
- ÖZ, Baki, *Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler*, İstanbul 1989.
- ÖZMEN, İsmail, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, C. I-V, Ankara 1998.
- ÖZTELLİ, Cahit, *Pir Sultan Abdal: Yaşamı ve Bütün Şiirleri*, İstanbul 1996.
- RAMSAUR, Ernest, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, çev. Nuran Ülken, İstanbul 1972.
- Resneli Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı*, haz. İhsan Ilgar, İstanbul 1975.
- Salname-i Vilayet-i Selanik*, Selanik 1303.
- SEZGİN, Abdülkadir, *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*, İstanbul 1992.
- SOYYER, A.Yılmaz, *19. Yüzyılda Bektaşilik*, İstanbul 2012.
- ŞAHİN, Halil İbrahim, *Hafız Baba-Karyağdı Baba (Eyüp/İstanbul) Bektaşî Tekkesi Postnişini Hafız Baba ve Divanı Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul 2013.
- TAŞĞIN, Ahmet, "Dediği Sultan ve Menakıbı: Konya ve Çevresinde Alevi Bektaşî Ocaklarının İzleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 66, Ankara 2013, s.213-238.
- TAŞĞIN, Ahmet, *Horasandan Balkanlara Ulaşan Eren Koyun Baba ve Menakıbı*, Çizgi Kitabevi, Konya 2017.
- TAYLESANİZÂDE Hafız Abdullah Efendi, *İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*, haz. Feridun M. Emecen, İstanbul 2003.
- UÇAR, Ramazan, *Sosyolojik Açıdan Alevilik-Bektâşilik (Abdal Musa Tekkesi Üzerine Bir Araştırma)*, Ankara 2006.

- ÜÇÜNCÜ, Kemal, *Ahmed Edîb Harâbî Baba Divânı*, C. I-II, Ankara 2012.
- VAROL, Muharrem, *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, Marmara Üniversitesi TAE Basılmamaş Doktora Tezi, İstanbul 2010.
- VATİN, Nicolas-ZARCONÉ, Thierry, "İstanbul'da Bir Bektaşî Tekkesi: Karyağdı (Eyüp) Tekkesi", çev. A. Aktaş, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. Sayı 11, s.143-154.
- VIRMIÇA, Raif, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri*, C. I, Ankara 1999.
- YAZICIZÂDE Ali. (2009). *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*. haz. Abdullah Bakır. İstanbul.
- YILDIRIM, Rıza, *Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli) ve Velâyetnâmesi*, Ankara 2007.
- YILDIZ, Harun, "Amasya Yöresi Örneğinde Alevî/Bektaşî Kültüründe İnanç Merkezleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. IV, Sayı 16, Kış 2011, s.471-480.
- YILDIZ, Harun, "Hacı Bektaş Velî Sonrasında Bektaşiliğin Oluşum ve Gelişimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Türk Kültürünü Mayalayanlar: Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Ahi Evran Özel Sayısı)*, İzmir Aralık 2021, s.491-510.
- YÜCER, Hür Mahmut, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.

